

KIADATLAN GÖRGEY-IRATOK 1849 AUGUSZTUSÁBÓL

A világsi fegyverletételt megelőző s követő hetek eseményeire, bennük Görgey szerepére igen jelentékeny iratanyag van közrebocsátva. A szereplők kezén maradt okmányok kiadásán kívül¹ utóbb alapos kiaknázásra kerültek e tekintetben a bécsi és a hazai levéltárak², úgyhogy ma már e hetek eseményeinek, ill. Görgey ezidőbeli cselekedeteinek legtöbb mozzanata aktaszerűen is megvilágítható.

Mégis kétségtelen hiányossága idevágó történeti irodalmunknak, hogy nem terjeszkedett ki — az ellenforradalmi korszakban persze nem is terjeszkedhetett ki — a Szovjetunió levéltáaira³, holott nyilvánvaló, hogy ott nagy anyag áll rendelkezésre nemcsak ez időszak általános történetére, hanem Görgeynek a cári seregek parancsnokságával való érintkezésére, fegyverletételére s azt követő tevékenységére is.

E sorok írójának szovjetunióbeli tanulmányútja során, 1954 őszén, a szovjet kollégák lekötelező szívességétől támogatva, módja nyílt arra, hogy néhányhetes kutatást folytasson az egykori cári külügyminisztérium levéltárában⁴, s így kezdeti lépéseket tegyen a vonatkozó iratanyag feltárására.

A rendelkezésre álló rövid idő persze a számbajövő okmányok csupán *kis részének* átnézésére futotta, mégis bizonyos szerény eredménnyel járt. Ami Görgey tevékenységét illeti, egy pár ismert és kiadott levelén (ill. ezek orosz fordításán) kívül néhány — szövegszerűen, ill. teljesen — ismeretlen iratára is rábukkantunk, köztük olyanokra, amelyek alapul szolgálnak ahhoz, hogy a fegyverletétel körüli napok egy-két, kisebb-nagyobb mozzanatára vonatkozó történeti ismereteinket bizonyos mértékig pontosabbá tegyük.

¹ L. különösen *id. Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Emlékek és benyomások. III. k. Bpest, 1888.

² Elsősorban *Steier Lajos* által: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezzredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bpest, 1924., s főként: Haynau és Paskievics, II. k. Bpest, é. n. — L. még legújabbban *Barta István* gondos forráskiadványát: Kossuth Lajos kormányzó-elnöki iratai. 1849. április 15.—augusztus 15. (Kossuth Lajos Összes Munkái XV. k.) Bpest, 1955.

³ Oroszországi iratanyagra *Kosáry Domokos* egy-két helyütt hivatkozik (*Stcherbatow*: Le Feld-Maréchal Prince Paskiévitich, sa vie politique et militaire d'après des documents inédits. VI. St. Petersbourg 1899. és *P. A. Авербух*: Царская интервенция в борьбе с венгерской революцией 1848—1849 гг. Москва. 1935. nyomán): A Görgey-kérdés és története. Bpest, 1936. 49, 61. l. — Hasonlóan *Dionys v. Jánossy*: Die russische Intervention in Ungarn im Jahre 1849. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. I. Bpest, 1931. 327—328 l.; *Steier*: Haynau és Paskievics. II. 301—302. l.

⁴ Vö. Századok, 1955. 2. szám. 242. l.

A következőkben röviden beszámolunk a cári külügyminisztérium levéltárában általunk fellelt Görgey-iratokról; a közülük ismeretleneket, ill. kiadatlanokat közöljük, némely — az iratok megértéséhez szükséges — megjegyzések kíséretében.

I

Görgey Artur első írásbeli érintkezése a cári csapatok parancsnokságával — mint ismeretes — 1849. július 20-a táján történt, amikor két cári tiszt kereste fel nagyszombati főhadiszállásán: Katlarov százados és Rüdiger hadnagy, akiket a gróf Rüdiger tábornok hadtestének lozák előhadát vezető Chrulov ezredes küldött ki hadikövetül, fegyverszünet kötése céljából. Az idevonatkozó iratokat, Görgeynek Paskievics tábornagyhoz intézett két válaszlevelét nem sikerült feltalálnunk a cári külügyminisztérium levéltárában; tudott dolog azonban⁵, hogy Görgey a fegyverszüneti javaslatot elhárította, a Katlarov és Rüdiger által írásbafoglalt békefeltételeket azonban — köztük azt az ajánlatot, hogy a magyar tisztek, ha akarnak, rendfokozatukat megtartva átléphetnek a cári hadseregbe — érdemi megjegyzés nélkül véleménynyilvánítás céljából a hadtestekhez továbbította; a beérkezett válaszok alapján azután visszautasította, kijelentve, hogy serege mindaddig harcol, amíg az 1848-as alkotmányt biztosítva nem látja. Fontos azonban megemlíteni, hogy Görgey még Rimaszombatban Katlarov kapitánynak négy-szemközt azt a titkos közlést tette, hogy „Magyarország legszorongatóbb állásában inkább orosz fejedelmet fogadna el, mint osztrákot”⁶.

Alig néhány nappal később, július 24-én vette kézhez Görgey, most már alsószolcai főhadiszállásán, egy környékbeli magyar földbirtokosnő, özvegy Boryné közvetítésével, Rüdiger tábornok levelet, aki felszólította, közölje, milyen feltételek mellett hajlandó megadni magát. Görgeynek még aznap Alsószolcán kelt válaszlevele orosz fordításban megtalálható a cári külügyminisztérium levéltárában⁷, minthogy azonban Görgey István által már publikált iratról van szó⁸, közlésétől e helyütt eltekintünk. Görgey vála-

⁵ A vonatkozó egész aktaanyag — köztük Görgeynek Paskievics herceghez intézett első, kétnapi haladékot kérő (Rimaszombat, 1849. július 21.), majd második, érdemi (Sajószentpéter, 1849. július 22.) válaszlevele — többször is publikálásra került. L. *B. Szemere*: Batthyány, Görgey, Kossuth. Hamburg, 1853. II. 98. kk.; *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. III.² Pest, 1872. 335. kk.; *Görgey István*, i. m. III. 199. kk.; *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bpest, é. n. III. 772. kk.; *Steier*: Haynau és Paskievics. II. 106. kk.

⁶ A titkos közlésre Görgey csupán utalt Paskievicshez intézett első válaszlevelében; tartalmát azonban kifejtette a kormánynak beküldött másolati példányhoz függesztett megjegyzésében. — L. az előző jegyzetben megadott műveket.

⁷ Moszkva. Архив Внешней Политики России. Канцелярия МИД, г. 1849. Дело № 1538. 121-122 и 123-124. Перевод“ письма Гергея к “ Генерал“-Ад“чютанту Графу Ридигеру от“ . . . Июля 1848 года.

⁸ Rüdiger levelét (Balassagyarmat, 1849. júl. 19.) l. *Görgey Arthur*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Bpest, 1911. II. 271—272. l.; *Horváth Mihály*, i. m. III. 342—343. l.; *Görgey István*, i. m. III. 230—231. l.; *Gelich*, i. m. III. 781—782. l. — Görgey válaszát maga (i. m. II. 273. l.) és ő reá hivatkozva Horváth Mihály (i. m. III. 343—344. l.) csak tartalmilag ismerteti; Görgey István viszont (i. m. III. 235—236. l.) és nyomán Gelich (i. m. III. 783—784. l.) szöveg szerint közli. — Görgey válaszlevelének kelte hiányzik az általunk lelt orosz fordításból; Görgey István július 24-ét közli, a kormánynak egy későbbi, július 30-án Makcáról keltezett, Görgeyhez intézett levele júl. 25-ét említi. Utóbbi levél közölve *Steiernél*, i. m. II. 138—145. l.

szában egyrészt kijelentette: „nekünk mint becsületes embereknek mindaddig küzdenünk kell, míg a mi békés polgártársaink a leigáztatás veszedelmétől meg nem szabadultak, vagy pedig mi magunk az egyenetlen küzdelemben dicsőségesen el nem bukunk”, — másrészt felajánlotta közvetítését a cári főparancsnokság és „Magyarország ideiglenes kormánya” között.

A kormány — amely Görgey, ill. Bónis Sámuel kormánybiztos részéről tájékoztatást kapott a rimaszombati hadikövetségről, valamint a Rüdigerrel folyt levélváltásról — Szegeden július 29-éről 30-ára hajló éjjel tartott ülésén foglalkozott a kérdéssel⁹. A minisztertanácsi határozat joggal róttá meg Görgeyt, amiért a Katlarov—Rüdiger-féle, „egyenesen a haza zászlóinak elhagyására felhívó” ajánlatot hadtestparancsnokainak még a kormánnyal való közlés előtt megfontolás céljából kiadta, s amiért a harc céljaként a 48-as alkotmányra hivatkozva, negligálta a függetlenségi nyilatkozatot; ezért Szemere Bertalan miniszterelnököt s gróf Batthyány Kázmér külügyminisztert kiküldte Görgey főhadiszállására, hogy Görgeynek a kormány iránti magatartásával kapcsolatos problémákat tisztázzák, másfelől, hogy a cári seregek parancsnokságával való érintkezést továbbfolytassák. A Szemere és Batthyány küldetéséből létrejött s Görgey közreműködésével Cseodajev, ill. Rüdiger tábornok révén Paskievicshez juttatott első (augusztus 5-én Nagyváradról útnak indított) és második (augusztus 6-án Gyapjun szerkesztett) államiratnak a cári külügyminisztérium levéltárában nem sikerült nyomára akadnunk; ismeretes¹⁰ azonban, hogy ez iratokban egyre inkább kifejezést öltött az a

⁹ A minisztertanácsi jegyzőkönyvet közli német fordításban *Steier*, i. m. II. 129. kk., magyarul *Barta*, i. m. 797. kk. — A jegyzőkönyvben csak a sajozszentpéteri válaszevélről van szó; de az előbb említett július 30-i levélből kétségtelen, hogy a kormány megkapta az alsószolcsei válaszevelet is.

¹⁰ *Görgey Artur* (i. m. II. 320 kk.), *Szemere* (i. m. II. 107. kk.), *Horváth Mihály* (i. m. III. 436. kk.), *Görgey István* (i. m. III. 335. kk.), *Gelich* (i. m. III. 806. kk.) többé-kevésbé részletesen szólnak az államiratokról, de azok szövegét nem adják. *Steier* (i. m. II. 154—156. l.) közli Görgeynek Cseodajev tábornokhoz augusztus 5-én Nagyváradon kelt levelét; ebből kiderül, hogy első államiratként voltaképpen az a — már említett — levél szolgált, amelyet július 30-i makói keltezéssel a kormány Görgeyhez címezett. Ugyanerre a következtetésre jut *Barta* (i. m. 839. l.), aki a július 30-i levelet újból kiadta (i. m. 801—804. l.).

A második államirat szövegét nem bírjuk — *Barta* szerint (i. m. 839. l.) francia nyelvű valószínű fogalmazványa megvan a Borsod—Miskolci Múzeum 1848—49-es iratanyagában; keletkezését megvilágítja Szemere Bertalannak Nagyszalontáról Kossuthhoz intézett augusztus 7-i levele. (Közölve *Steiernél*, i. m. II. 159—162. l.) — Sokszor közlésre került viszont a — második államirat tartalmára kétségtelenül hatást gyakoroló — augusztus 4-én Aradon kelt és augusztus 6-án Nagyszalontán kézbesített Kossuth-levél. Először Kemény Zsigmond tette közzé a Pesti Napló 1867. évi szeptember 24-i számában, Kossuth kompromittálása végett, adalékként ahhoz a Kossuthot támadó cikksorozathoz, amely az 1867. augusztus 20-i váci levél hatásának paralizálása céljából látott napvilágot a Pesti Napló 1867. szeptember—októberi számaiban. (Vö. *Pach Zsigmond Pál*: A dualizmus rendszerének első éve Magyarországon. Századok, 1955. I. szám. 43, 69. l.) Utóbb közölte *Szeremlei Samu*: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1868. II. 275. l.; *Görgey István*, i. m. III. 341—342. l.; *Steier*, i. m. II. 81—82. l.; *Barta*, i. m. 820—821. l.

Végül Aradon, augusztus 10-én a kormány egy harmadik államiratot is szerkesztett — I. *Görgey Artur* (i. m. II. 338—339. l.), *Görgey István* (i. m. III. 389. l.) *Steier*, (i. m. II. 204—205. l.), de szövege csak *Bartánál* (i. m. 840—843. l.) — amely már nyíltan felajánlotta a koronát a cári család egy hercegének. Ennek elküldésére, a közbejött események miatt, már nem került sor.

Megjegyzendő, hogy az államiratokkal kapcsolatban Görgey Artur utólag azt a látszatot akarta kelteni, mintha ezek elküldését maga eleve céltalannak tartotta volna,

— minden reálpolitikai alapot nélkülöző, torz — elképzelés, amelyet, mint utaltunk rá, Görgey élszóban, már Nagyszombatban felvetett Katlarov kapitány előtt, de augusztus 6-án Nagyszalontán a táborba érkezett levele szerint Kossuth is magáévá tett: a magyar trón felajánlása a cári család egy sarjának.

A második államiratot — mint ismeretes — Pöltenberg Ernő tábornok és Beniczky Lajos ezredes, mint parlamenterek, augusztus 7-én vitték magukkal Nagyszalontáról s augusztus 8-án adták át Rüdiger tábornoknak ártándi táborában. Paskievicshez — aki akkor Debrecenben tartotta főhadiszállását — nem juthattak el; augusztus 9-én azonban kézhez kapták Rüdigernek Görgeyhez intézett levelét, amely a varsói herceg választát tartalmazta. A rövid válasz — amely a Magyarországra jött cári hadsereg kizárólagos rendeltetését a harcban jelölte meg s tárgyalás dolgában az osztrák hadsereg főparancsnokához utasított — immár szertefoszlatta a cári sarj trónraültetésével kötendő különbéke irreális elképzelését¹¹. A Rüdiger részéről tanúsított udvarias fogadtatás, kivált pedig a Frolov tábornokkal, Rüdiger vezérkari főnökével augusztus 8-án este folytatott hosszú beszélgetés azonban alkalmas volt arra, hogy némi reményeket ébresszen a magyar parlamenterekben a Paskievics, ill. Rüdiger előtt történő feltétlen megadás esetére a cári közbenjárást illetően.¹²

Görgey azonban *nem várta be* Pöltenberg és Beniczky visszaérkezését. Miután a temesvári csatavesztés hírének vétele után, az ismeretes körülmények között augusztus 11-én délelőtt kierőszakolta Kossuth lemondását s a polgári és katonai főhatalomnak a maga személyére ruházását — miben főérve az

s főleg mintha a korona felajánlásának gondolatát a maga részéről „a kétségbeesés örületében fogamzott, merőben meggondolatlan elhatározásnak” (i. m. II. 316. l.) tekintette volna. Ezzel szemben kétségtelen az, hogy a korona felajánlásának — az államiratokban egyre nyíltabban kifejeződő — gondolatát maga Görgey már július 20-án megpendítette Katlarov százados előtt, mint a rimaszombati válaszelevelével utolsó pontja Görgeynek ahhoz fűzött fent említett írásbeli megjegyzése tanúsítja.

Görgey Artur emlékirataiban (i. m. II. 257—258. l.) persze elsiklott ez utóbbi tények felett. *Görgey István* már nem tehetett ezt, mert a rimaszombati levelet, Görge megjegyzésével együtt, *Szemere Bertalan* időközben publikálta. (I. m. II. 98. kk.) Mindez azonban nem gátolta abban, hogy — a saját maga által is közölt adatok ellenére — bátyja beállítását kövesse s iparkodjék kiszínezni (I. m. III. 199. kk., 336. kk..)

¹¹ Rüdiger ártándi levelét közli *Görgei Artur*, i. m. II. 362—363. l.; *Horváth Mihály*, i. m. III. 437. l.; *Görgey István*, i. m. III. 548—549. l.; *Gelich*, i. m. III. 855—856. l. — A levelet a cári külügyminisztérium levéltárában nem találtuk; egy német nyelvű irat azonban, amely már a fegyverletétel után készült, összefoglalva az utolsó napok eseményeit, a következőképpen utal rá: „...schickten die Insurgenten von Groß-Wardein ihren General Pöltenberg als Parlamentair in das russische Hauptquartier wegen Niederlegung der Waffen zu unterhandeln. Sie erhielten die Antwort: die russischen Hilfstruppen sind gekommen um zu schlagen und nicht um zu unterhandeln.” *Канцелярия МИД, год 1849. Дело № 1538. 173.*

¹² A Pöltenberg—Beniczky követségre nézve a már idézettekben kívül különösen Beniczky visszaemlékezései szolgálnak becses forrásul. L. *Steier*: Beniczky... 338. kk. — Megjegyzendő azonban, amit Beniczky is kiemel, hogy Frolov tábornok sem merte *garantálni* az osztrákoknak való kiszolgáltatás elhárítását (uo. 351. l.).

Az az állítás, mely szerint a hadikövetek Görgeynek arra a kérdésre, „hajlandóak-e az oroszok az osztrákok háta mögött tárgyalni vele a fegyverletételről, ... Rüdiger igenlő választát” hozták, — miként Spira György írja a II/1 egyetemi tankönyv kötetben (Magyarország története 1790—1849. Bpest. 1957510. l.). — természetesen téves.

volt, hogy a cári főparancsnokság a kormánnyal nem, csak vele hajlandó tárgyalni¹³ —, leült s megírta levelét Rüdigernek . . . a feltétel nélküli megadásról, augusztus 11-ének azokban a délutáni óráiban, amikor államfői meghatalmazása még életbe sem lépett¹⁴. A levél fogalmazványát nyomban rögtönzött haditanács elé terjesztette¹⁵, azzal elfogadtatta; úgyhogy amikor Pöltenberg és Beniczky „estve felé”¹⁶ megérkeztek, „már mindent véglegesen elrendezve találtak”: a Görgey újabb levelének eljuttatására kiszemelt hadikövetek — gróf Bethlen Gergely ezredes, gróf Eszterházy István és gróf Schmidegg Kálmán százados — „már utazásra készen álltak s lovaik felnyergelve az udvaron”¹⁷.

Görgeynek ez a döntő jelentőségű levele megvan a cári külügyminisztérium levéltárában, az eredeti németnyelvű szöveg másolataként¹⁸, továbbá

¹³ Görgey az augusztus 10-i minisztertanácsban — mint Horváth Mihály előadja — olyan értelemben szólalt fel, hogy „ha az oroszoknak az eddigieknél (értsd: a Pöltenberg és Beniczky által átnyújtott államiratnál) világosabb s határozottabb ajánlatok, s pedig ő általa, mint seregvezér által tétetnének, valószínűleg mégis lehetne valamit kieszközölni”; másnap még továbbment s azzal az indokolással utasította vissza a — számára először kiadott, tárgyalásokra feljogosító — kormány meghatalmazást, s kényszerítette ki a kormány lemondását, hogy a cári főparancsnokság részéről „vele mindaddig alkudni nem fognak, míg tudják, hogy az ő háta mögött fennáll az ideiglenes kormány”. (Horváth, i. m. III. 454. kk., különösen 465, 472, 476—477, 484—486, 489—490. l. — Vö. Steier, i. m. II. 197. kk., különösen 204—206, 212—213. l.)

Görgey Artur emlékirataiban mindezt elhallgatja, az augusztus 10-i minisztertanácsról szólván (i. m. II. 329. kk.), éppúgy, mint augusztus 11-e eseményeivel kapcsolatban (i. m. II. 349. kk.), úgy próbálva magyarázni a dolgot, hogy ezt csupán hiték róla (így Kossuth is), a nélkül, hogy maga e hiedelemnek tápot adott volna (i. m. II. 356. kk.).

¹⁴ Kossuth Görgeyhez intézett lemondó, ill. felhatalmazó levele augusztus 11-én délután 2 órakerült és este 8 óráig jelölte meg érvénybe lépésének időpontjaként. Közölte pl. Görgey Istvánnal (i. m. III. 544—545. l.).

¹⁵ A rögtönzött haditanács résztvevőit illetően maga Görgey Artur úgy nyilatkozik, hogy a fogalmazványt csupán „az időközben a főhadiszálláson haditanácsba gyűlt, ekkor szolgálaton kívül ért tábornokok és magasabb rangú törzstisztek előtt” olvasta fel (i. m. II. 366. l.); azok előtt — fűzi ehhez Horváth Mihály —, „kik Görgey tábori kamarilláját alkották” (i. m. III. 489. l.). Hasonlóan Beniczky is: „Die erprobensten Anhänger der Görgeyschen Politik . . . bilden schnell ein Beratungskomitee . . .” stb. (Steier, i. m. 357. l.). — Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a tanácskozásban részt nem vettek előtt titokban tartották, hogy feltétel nélküli megadást határoztak el. (Erre nézve l. a későbbieket.)

Téves tehát az az állítás — amit Kosáry teszi (i. m. 68. l.) —, mely szerint „Görgey, miután a következő napi (értsd: Kossuth lemondását követő napi) szabályszerű haditanács elfogadta az oroszok előtti fegyverletétel eszméjét, az orosz táborba továbbította Rüdigerhez írt levelét”. Szerző itt a Rüdigerhez küldendő levelet elfogadó, aug. 11-i aradi haditanácsot feltehetően a Világosan augusztus 12-én tartott haditanáccsal téveszti össze. (L. később.)

¹⁶ Görgey István jelöli meg így Pöltenbergék visszaérkezésének időpontját (i. m. III. 548. l.). Ezt támasztják alá Beniczky visszaemlékezései is. Eszerint Világosvárról Aradra mentükben Kossuthal — aki délután 4 órakerült távozott Aradról — útközben, Radnán találkoztak (Steier, i. m. 354. l.). Megjegyzendő, hogy maga Görgey Artur sem állítja, hogy a levélírással megvárta volna Pöltenbergék visszaérkezését. „Miután az ideiglenes kormány leköszönő okiratát megkaptam és azt a szolgálati jelentést is vettem, hogy Kossuth már elutazott: gróf Rüdiger orosz lovassági tábornokhoz intézett levelet fogalmaztam . . .” (I. m. II. 366. l.) A levél formailag sem utal vissza Rüdiger ártándi levelére.

¹⁷ Beniczky visszaemlékezéseiből (Steier, i. m. 354, 357. l.).

¹⁸ Brief des Oberbefehlshabers der Ungarischen Insurgenten Armees, H. Arthur von Görgey an den Befehlshaber des Kais. Russischen 3-ten Infanterie-Korps, Generalen der Kavallerie, Grafen Rüdiger. Канцелярия МИД, год 1849. Дело № 1538. 163—164.

francia¹⁹ és orosz²⁰ fordításban. Minthogy többszörösen publikált²¹ iratról van szó, szövegét e helyütt nem adjuk. Csupán arra kívánjuk külön is felhívni a figyelmet, hogy Görgey e levelében — miután közölte Rüdigerrel a kormány lemondását s mint a főhatalom birtokosa, bejelentette a feltétel nélküli fegyverletételt — egyben azon nyomban tudomására hozta a cári tábornoknak serege tervezett menetállomásait a következő napokra, „abból a célból — mint írja —, hogy Ön hadseregével az osztrák csapatok és az enyéim közé húzódjék, *hogy engem körülzárjon és amazoktól elválasszon*”²². Nyilvánvaló, hogy az ilyen természetű közlést egy hadvezér részéről az ellenséges parancsnok számára — még feltétel nélküli fegyverletétel felajánlása esetén is, amannak elfogadása előtt — enyhén szólva, különös eljárásnak kell minősítenünk.

Az említett menetirányt Görgey már este 7 órakor parancsba foglalta,²³ a hadikövetek a levéllel 9 óra tájban útra keltek²⁴, s kisvártatva a sereg is megindult²⁵ — a Rüdigernek kiadott másnapi menetállomás: Világos felé.

2

A gróf Bethlen Gergely ezredes vezette hadikövetség, amely az augusztus 11-ről 12-re hajló éjszakán kisjenői hadiszállásán adta át Rüdigernek a feltétlen megadásról szóló Görgey-levelet²⁶, augusztus 12-én délfelé érkezett vissza az immár Világoson levő főhadiszállásra, Paradovszki cári tábornokkal együtt, akit csakhamar Frolov tábornok, Rüdiger gróf vezérkari főnöke követett, hogy Görgeyvel a fegyverletétel gyakorlati részleteit megbeszélje. Emellett a Frolov és Görgey közti beszélgetésen — mint a leírások lényegesen egybehangzóan tanúsítják²⁷ — Rüdigernek arról az üzenetéről is szó esett, hogy ő ugyan

¹⁹ Traduction d'une lettre adressée par M. Arthur Görgey à M. le Comte de Rüdiger, en date d'Arad, le 11. Août (v. st.) 1849. à 9 heures du soir. Uo. 115—117.

²⁰ Перевод "письма Гергея к" Господины Генерал" Ад"юангу Графу Ридигеру от 11-го Августа (и. с.) 1849 г. (из Альт-Арада). — Uo. 125—126. és 127—128.

²¹ *Görgey Artur* emlékirataiban e levelet csak tartalmilag ismerteti (i. m. II. 366. l.). A német nyelvű szöveg magyar fordítása azonban már 1849. szeptember 27-én megjelent a Komáromi Lapokban; utóbb pedig *Horváth Mihály* (i. m. III. 487—489. l.), *Görgey István* (i. m. III. 569—570. l.), *Gelich* (i. m. III. 856—858. l.) tette közzé.

²² „Ich marschiere morgen den 12ten August nach Világos, übermorgen den 13ten nach Boros Jenő, den 14ten nach Beél, welches ich Ihnen aus dem Grunde mittheile, damit Sie sich mit Ihrer Macht zwischen die österreichischen und meine eigenen Truppen ziehen, um mich einzuschließen und von jenen zu trennen.” — (*Kiemelés tőlem* — P. Zs. P.)

²³ Az augusztus 12-ére szóló menetdiszpozíciót közli *Görgey István* (i. m. III. 574. l.).

²⁴ Görgey levele, mint láttuk, délután íródott. Keltezése — esti 9 óra — Bethlenék elindulásának időpontját jelzi. Vö. „Mihelyt elmúlt a batáridő, melyen belül Kossuth a kormányzó mel^lóságát magának még fönntartotta (amint már említém, ez valamelyik esti óra volt, ha nem csalódom, a nyolcadik, augusztus 11-én), három hadikövetünk útra kelt ó-aradi főhadiszállásunkról, ama levelemet gróf Rüdiger lovassági tábornoknak megviendő.” (*Görgey Artur*, i. m. II. 367. l.).

²⁵ L. Beniczky visszaemlékezéseit (*Steier*, i. m. 358. l.).

²⁶ „General Graf Rüdiger... erhielt in Kis-Jenő durch Graf Bethlen, dem die Grafen Eszterházy und Schmidegg beigegeben sind, einen Brief Görgeys, worin er erklärt, daß nach der Abdankung des schwachen Directoriums die höchste Gewalt seinen Händen übertragen sei, und nun bereit ist, unbedingt mit seiner Armee die Waffen zu strecken.” Az említett német nyelvű összefoglalóban. Канцелярия МИД, год 1849. Дело № 1538. 173.

²⁷ *Görgey Artur*, i. m. II. 380. l.; *Horváth Mihály*, i. m. III. 494—495. l.; *Görgey István*, i. m. III. 577. kk.; *Gelich*, i. m. III. 862. l.; *Steier*, i. m. II. 226. l.

— azon kívül, hogy a megadásnál osztrák katonák nem lesznek jelen — semmit sem ígérhet, de amennyiben Görgey „a magyar hadsereg méltányos óhajtásait” írásba foglalja, a maga részéről hajlandó azokat felsőbb helyre pártolólág felterjeszteni.

Hogy az „óhajtások” összeállítása s írásba foglalása miként és mikor történt, a visszaemlékezések és leírások nem adják elő egyértelműen²⁸. Arról azonban többen egybehangzóan szólnak, hogy amikor augusztus 13-án déltájban, közvetlenül a fegyverletétel előtt, a szállósi síkon Görgey találkozott Rüdigerrel s rövid beszélgetést folytatott vele, ennek során átadta neki a hadsereg óhajtásait magábanfoglaló jegyzéket²⁹.

Milyen kívánságokat tartalmazott ez a jegyzék? Erre nézve eddig Görgey István munkája szolgált forrásul, aki ugyan az iratot magát nem tette közzé, de Ármin bátyja³⁰ jegyzeteire és saját „élenk emlékezet”-ére hivatkozva, arról számolt be, hogy a csapatoktól „begyűlt nyilatkozatokból... a következő pontok állították össze a főhadiszállásban :

1. a tábornokok és főtiszték megtarthassák kardjaikat ;
2. az egész hadsereg és hozzá csatlakozott polgári sorsúak részére amnesztia kieszközlése ;
3. személyes szabadság és szabad rendelkezés a körülöttünk lévő ingó vagyonokról (ló, koci stb.) ;

²⁸ *Görgey István* szerint „Görgey Arthur legott (tehát rögtön a Frolovval folytatott déli tárgyalás után) körözüvényt bocsátott ki, mely szerint mindenik hadtest írásban nyilatkozzék és terjessze fel hozzá pontonként a maga véleményét, kívánatait”. (I. m. III. 580. l.) Ennek ellentmond azonban saját későbbi közlése, amely szerint Görgey Arturnak csak „négy és ötóra közt délután” — amikor a táborból zondulás jeleit hozták hírül — jutott eszébe, hogy a sereggel még nem közölte a haditanács előző napi, a feltétlen megadásra vonatkozó határozatát ; ezért lóra kapott s kísérettel a táborba indult. (I. m. III. 589. l.) A feltétlen megadásra vonatkozó határozat közlése előtt azonban aligha lehetett bekérni a „méltányos óhajtásokat”, — vagy ha igen, csak kifejezetten megtévesztő szándékkal. Valószínűbbnek látszik, hogy a kívánságok bekérésére csak most, a délutáni órákban, az izgatott hangulat lecsendesítése céljából került sor. Ezt az a tény is valószínűsíti, hogy a 12-i délutánon nemesak a táborban volt túlfeszített a hangulat, amikor „elterjedt a hír, hogy a fegyverletétel minden biztosíték nélkül csak kényre-kedvre fog történni”, hanem egy — Görgey István által csak nagyon felületesen érintett, Beniczky Lajos visszaemlékezéseiben azonban részletesen ismertetett — újabb haditanácson, ill. tiszti gyűlésen is, amelyet Görgey éppen „a terveit veszélyeztető hangulat leszerelése céljából” hívott össze. Itt Görgey az ellenkezőknak keréken kijelentette, hogy már nincsen muníciójuk (mert Aradon hagyták), s az orosz csapatoktól már körül vannak zárva. E gyűlés után ment Görgey a táborba, „hogy a csapatokat a történekről tájékoztassa s nyugalomra és rendre intse” (I. *Steier*: Beniczky... 359—362. l.) ; s minden bizonnyal ekkor és e célból történt a kívánságok bekérése is.

Mindebből igen kézenfekvőnek látszik egyrészt az, hogy Görgey nem feledékenységből — mint öccse igyekszik feltüntetni —, sem „számos félbemaradhatlan szolgálati ügyek elintézése miatt feltartóztatva” — mint sajátmaga írja (i. m. II. 373. l.) — mulasztotta el a csapatokat a feltétlen megadás elhatározásáról időben értesíteni, hanem szándékosan várt addig, amíg Rüdiger hadmozdulatai a sereget befejezett tény elé állították ; másrészt az, hogy a „méltányos óhajtások” bekérését éppen az emiatt pattanásig feszült hangulat enyhítésére igyekezett felhasználni.

²⁹ Továbbá a hadsereghez csatlakozott magyar polgári személyek — kormánytagok és országgyűlési képviselők — névsorát. (*Görgey Artur*, i. m. II. 385. l.; *Görgey István*, i. m. III. 615. l.)

³⁰ Görgey Ármin alezredes, Görgey Artur bátyja töltötte be ekkor a sereg vezérkari főnökének posztját.

4. a magyar pénzjegyek beváltása ;
5. az orosz cár ő felsége járjon közbe Magyarországnak érdekében az 1848. évi törvényes alkotmány helyreállítása végett ;
6. legyen szabad az e végre jelentkező magyar katonatiszteknek orosz szolgálatba belépni ugyanazon ranggal.³¹

A szóbanforgó irat ismerete híján a továbbiakban Görgey István fenti közlésére támaszkodtak mindazok a történetírók, akik a fegyverletétel előadása kapcsán szót ejtettek a kívánságok átnyújtásáról és ismertették azok tartalmát³².

Pedig Görgey István „élénk emlékezete”, mint oly sok kérdésben, e helyütt sem működik pontosan. A Rüdigernek a fegyverletételt közvetlenül megelőzően átnyújtott, Görgey által aláírt levél ugyanis — amely orosz fordításban megmaradt a cári külügyminisztérium levéltárában³³ — a következőképpen hangzik :³⁴

„Önként letéve a fegyvert a parancsnokságom alatt álló magyar seregekkel Öfelsége az Orosz Cár seregei előtt és feltétel nélkül meghódolva bátor bajtársaimmal együtt, feladatomban tekintem átnyújtani Önnek, Tábornok Úr, szerény óhajtaikat, és a legteljesebb tisztelettel megkérni Önt : ne utasítsa vissza kielégítésükre szolgáló közbenjárását Öhercegségénél, az Ön Magas Parancsnokánál és Öfelségénél, az Orosz Cárnál.

Bajtársaim kérései a következők :

1) Ne adják át őket mint bűnösöket Ausztriának ; kivált azokkal szemben ugyanis, akik eredetileg osztrák szolgálatban álltak, féltő, hogy olyan módon járnának el, amelynek következménye az életüktől és esetleg becsületüktől való megfosztás lenne.

2) Minden tiszt kapjon engedélyt kard vagy szablya viselésére és mindenki közülük kész becsületszavát adni, hogy fogsága idején nem fog visszaélni ezzel a kegyvel.

3) Azoknak, akik közülük azt a kívánságot fejeznék ki, hogy orosz hadiszolgálatba lépnek, ezt a kérést ne utasítsák vissza.

4) Mindazoknak, akik önként megadják magukat, ingó vagyona, úgymint szekerei, lovaik, stb. kegyesen birtokukban hagyassék.

5) Ha az osztrák kormány önkényes rendelkezése folytán a magyar papírpénz elveszítene értékét, akkor nyújtsanak számunkra lehetőséget, hogy

³¹ *Görgey István*, i. m. III. 607—608. l. — Görgey Artur azt állítja, hogy az utolsó kívánság heves visszatetszést váltott ki belőle. (I. m. II. 380. l.) — Még jobban kiszínezi ezt Görgey István, aki szerint bátyja „ezt a pontot egyszerűen kitérülte az elébe terjesztett összeállításból, de miután utóbb azt jelentették neki, hogy sokan vannak, kik ezen kívánság föltételéhez ragaszkodnak, a körözvényi intézkedés után a következetesség megkívánta, hogy a kívánságok jegyzékében beemlíkjék ez is” (i. m. III. 608. l.). — Ha így történt, Görgeynek vajmi csekély alapja volt a méltatlankodásra, hiszen az első orosz hadikövetség (Nagyszombat, 1849. júl. 20.) alkalmával a Katlarov százados és Rüdiger hadnagy által felajánlott békefeltételeknek éppen ez volt az első pontja, s Görgey ezt — mint ismertettük — minden megjegyzés nélkül továbbította véleménynyilvánítás céljából a hadtesteknek. A cári seregbe való átlépés lehetőségének gondolatát tehát maga Görgey hirtette el a tisztakar körében.

³² *Így Gelich*, i. m. III. 862. l.; *Márki Sándor*: Az 1848—49-ik évi szabadságharc története. A Magyar Nemzet Története. (Szerk. Szilágyi Sándor) X. Bp. Pest, 1898. 377. l.; *Steier*: Haynau és Paskievics. II. 226—227. l. stb.

³³ Канцелярня МИД, год 1849. Дело № 1538. 134-139. Перевод“ письма Гергея к“ Господину Генерал“-Ад“ютанту Графу Ридигеру от 13-го Августа 1849 г. (Вилларош“).

³⁴ Fordításról lévén szó, magyar szöveget közlünk s jegyzetben adjuk az iratot oroszul.

beváltuk azokat az általános forgalomban lévő pénzjegyekre, mert különben, nem rendelkezvén más pénzzel, nyomban a legkeservesebb megélhetési gondoknak lennének kitéve.

6) Minthogy a Magyarország előtt álló jövő előttünk még ismeretlen, és minthogy lehetséges, hogy e harc minden résztvevőjét vérpad vagy legjobb esetben száműzetés várja, amennyiben Őfelsége az Orosz Cár, ismert nagylelkűségétől és igazságosságától indítva, nem tagadja meg Magyarországtól nagyhatalmú közbenjárását, akkor mindannyian bátorkodunk, nem annyira a magunk, mint minden honfitársunk javára, Őfelsége az Orosz Cár nagylelkű közbenjárását kérni avégett, hogy e szegény ország, amely már annyi szenvedésen ment keresztül, ne legyen újabbaknak kitéve.

Velük együtt több polgári állású személy, hazájának békéltetése céljából, kész önként alávetni magát sorsa végzetének, az Orosz Cár Őfelsége belátása szerint. Ezek a polgári állású személyek Világoson maradnak és megvárják az orosz cári bizottság odaérkezését, amely teljhatalommal bírna a tekintetben, hogy hatáskörébe vegye mind az ott lévő egyéneket, mind pedig az állami javakat³⁵.

Világos, 1849. augusztus 13.

Görgey Artur
tábornok

³⁵ Az orosz szöveg:

Складывая добровольно оружие с" состоящими под" моим" начальством" Венгерскими войсками перед" войсками Его Величества Императора Российскаго и безусловно покоряясь с" храбрыми моими товарищами, я долгом считаю поручить Вам", Г. Генерал", скромныя их" желанія, и почтительнейше просить Вас" не отказать нам" в" Вашем" к" удовлетворенію оных" ходатайством" у Его Светлости Высокаго Вашего Начальника и у Его Величества Российскаго Императора.

Просьбы моих" товарищей заключаются в" следующую":

1-е) Чтобы они не были переданы Австрій как" преступники, ибо те именно, которые первоначально состояли в" Австрійской службѣ, опасаются чтобы с" ними не было поступлено таким" способом" который бы имел" следствием" лишенія их" жизни и быть может" и чести.

2-е) Чтобы все офицеры получили позволеніе носить шпагу или саблю и во время состоянія их" в" плену каждый из" них" готов" дать честное слово что таковой милости во зло неупотребит".

3-е) Чтобы тем" из" них", которые бы из"явили желаніе вступить в" Русскую военную службу, в" таковой просьбе небыло отказано.

4-е) Чтобы движимое имущество каждаго из" тех", которые добровольно покоряются, как" то обозы, лошади и проч.: милосливо было оставлено при владельцах".

5-е) Чтобы, если самоправным" решением" Австрійскаго правительства Венгерскія, бумажныя деньги потеряли бы свое достоинство, доставлена была нам" возможность разменять оныя на деньги находящіяся в" общем" обращеніи, ибо иначе неимея другаго рода денег, мы были бы тотчас" подвергнуты самым" горьким" заботам в" отношеніи к" нашему пропитанію.

6-е) Как предстоящая будущность Венгрии нам" еще не об"явлена, и как" бы то может", что всех" участвовавших" в" этой борьбѣ ожидает" эшафот" или, в" самом" благоприятном" случае, изгнаніе, если Его Величество Император" Россійскій движимый известным" Его великодушием" и справедливо стію не откажет" Венгрии могущественном" своим" посредничеством, то мы все вместе осмеливаемся не сколько для нас" самих", столько для всех" наших" сограждан", просить о великодушном" посредничестве Его Величества Россійскаго Императора, дабы бедный край, столько уже пострадавшій, не было еще подвержен" новым".

Вместе с" ними многія другія лица гражданскаго ведомства готовы, для усмирения своего отечества, добровольно подвергнуться решенію их" участи по благоусмотренію

Mint látnivaló, a Görgey István által közölt pontok s a Rüdigernek valóban átnyújtott kívánságok között elég jelentős eltérés áll fenn. Ha a Görgey István-féle 1., 3., 4. és 6. pont tartalmilag meg is egyezik iratunk 2., 4., 5., ill. 3. pontjával, annál kevésbé mondható ez Görgey István 2. és 5. pontjáról, amely formailag iratunk 1. és 6. pontjának felel meg.

Az összevetésből kiderül:

1. Míg Görgey István szerint bátyja amnesztia kieszközölését kérte „az egész hadsereg és hozzá csatlakozott *polgári sorsúak* részére”³⁶, addig a valóságban csak azt az óhaját nyilvánította, hogy a *katonákat*, kivált a korábban osztrák szolgálatban álltakat, ne adják ki az osztrák hatóságoknak. A hadsereghez csatlakozott *polgári* állású személyekről a *kívánságok* sorában egyáltalán nem tett említést — sem ebben, sem más pontban; számukra nem *kért* semmit; róluk csupán a kérések felsorolása *után*, levele befejező részében beszélt s szigorúan *tájékoztató* jelleggel. Görgey tehát még az utolsó óra utolsó perceiben, mint nemcsak a katonai, hanem a polgári főhatalomnak is birtokosa, még a végső kérdésben is különbséget tett tisztjei és a sereghez csatlakozott polgári állású személyek között³⁷.

2. Míg Görgey István szerint bátyja, ha nem is fegyverletételi feltételként, de legalább a feltétlen megadáskor átnyújtott „méltányos óhajítás” formájában, *politikai* jellegű kérést is nyilvánított: közbenjárást az *1848-as alkotmány helyreállítás*a dolgában, — addig a valóságban erről egy szó sem esett: a cári közbenjárásra irányuló kérelem a lehető legáltalánosabb formában volt megfogalmazva s még a harcban résztvettek amnesztiajának kieszközölését is csak nagyon burkoltan fejezte ki.

Mi szerepelt, mi nem a Rüdigernek átadott kívánságjegyzékben, a bekövetkezendők szempontjából nem bírt jelentőséggel. De hogy mi fog bekövetkezni, azt augusztus 13-án — mint ismeretes — még nem lehetett előrelátni. Görgey ekkor még nem minden alap nélkül reménykedhetett a cári közbenjárás esetleges sikerében³⁸. Az a tény tehát, hogy *még a „méltányos óhajítások”*

Его Величества Императора Россійскаго. Эти лица гражданскаго ведомства остаются в” Вилагоше и ожидают” прибытия туда Императорско-Россійской комиссии, которая бы уполномочена была принять в” свое ведение как” особ”, так” и находящееся там Государственное имущество.

Вилагош”, 13. Августа 1849 года.

подписан”
Артур” Гергей
(Генерал)

Megjegyzés: ” jellel a b-t, e-vel az egykorú B-t jelöltük.

³⁶ Kiemelés tőlem — P. Zs. P.

³⁷ *Görgey István* éles gúnnyal szól azokról a „polgári elemekről”, akik ez utolsó napokban azt híresztelték: „Görgey most a kormány és országgyűlés tagjait készakarva nem foglalta belé a capitulációba, ... hanem csak a katonákat”; „Görgey itt most kövér capitulációt köt az oroszokkal katonái számára; és bizonyosan rajtunk azáltal bosszulja meg magát, hogy nekünk képviselőknek, minisztereknek, szóval a polgári elemnek nem juttat belőle!” (I. m. III. 593, 598. l.) Nos, a kapitulációba való beiktatásról vagy be nem iktatásról valóban nem volt szó, hiszen feltétel nélküli megadásra került sor; de a különbségtétel Görgey Artur részéről mégis, még ekkor is megtörtént — a „méltányos óhajítások” írásbafoglalásánál.

³⁸ Rüdiger, átvéve a kívánságok jegyzékét, engedélyt adott a tiszteknek kardjuk s ingóságaik megtartására, egyben megígérte, hogy a többi kérés pártolóan fogja felterjeszteni. (*Görgey Artur*, i. m. II. 385. l.; *Görgey István*, i. m. III. 615—616. l.; *Gelich*, i. m. III. 865. l. stb.) A továbbiakban Paskievics, Ferenc Józsefhez és Schwarzenberghez

közé sem iktatta be a polgári személyek amnesztiájának, ill. az 1848-as alkotmány helyreállításának kieszközlésére irányuló kérelmet³⁹, — jellemző adalékkal járul hozzá Görgeynek a fegyverletétellel kapcsolatos tevékenysége megvilágításához. Érezte ezt öccse is; ezért hajtott végre utólag némi retusálást a kívánságjegyzéken, ami azután — az eredeti irat ismeretének hiányában — az általa közölt tartalommal vált közkeletűvé történeti irodalmunkban.

3

Görgey — mint már Rüdigerhez intézett augusztus 11-i levelében hangsúlyozta — a főserég fegyverletétellel azt is el akarta érni, hogy a többi seregrészek is kövessék példáját⁴⁰. Néhány nappal a fegyverletétel után pedig, augusztus 15-én Nagyváradon — mint Görgey István írja — élősztóban is kifejtette ezt Paskievics hercegnek, kijelentve: „... kész minden ily egyes csapathoz ily értelmű leveleket írni, miket a herceg mindenüvé vitessen meg hadikövetei által”⁴¹.

„Paskievics azonban — folytatja Görgey István — azt is kívánta, hogy bátyám a magyar kézben lévő *várak* — Aradvár, Komárom, Pétervárad, Munkács — parancsnokainak is írjon szintoly értelemben! — Bátyám az aradi elhatározásnak ezen utolsó consequentiáját is elvállalta; de ugyanakkor figyelmeztette a herceget a nagy különbségre, mely egyfelől az erőd falai mögött *ellentállást kifejtteni képes sereggparancsnokok* kedvezőbb helyzete közt, s a minden hadművelati bázis és biztos hátrálási vonal nélkül *a sík mezőn* táborozó csapatoké között létez; — figyelmeztette a körülzárolt várparancsnokok *független állására* is. — S ezt a herceg át is látta. — Az eltérés tehát a különböző levelek közt az volt, hogy a síkmezőn létező táborok parancsnokait Artur bátyám *egyenest felhívta*, hogy kövessék példáját, míg a várparancsnokokkal csupán a történt tényeket *közölte*, rájuk bízván, erejükhöz képest megkísérlni, kedvező *jöltételeket* erőszakolni ki az illető vár feladása fejében.”⁴²

intézett leveleiben, amnesztiát kért a fegyvert önként letett Görgey-sereg számára, valamint a cárt is ez irányú közreműködésre kérte, aki két levelet küldött ebben az értelemben Sándor trónörökössel Bécsbe Ferenc Józsefhez. Minderre s Ferenc Józsefnek, ill. Schwarzenbergnek — az egyetlen Görgey személye kivételével — elutasító válaszaira. I. *Steier*: Haynau és Paskievics. II. 268. kk., 385. kk. — E levelekben csak a *katonák* amnesztálásáról volt szó, *polgári* személyekéről nem; a magyar alkotmány kérdéséről pedig csupán Paskievicsnek a cárhoz intézett második levelében történt említés, ahol a tábornagy utalt arra, hogy a magyaroknak „*régi* alkotmányuk” volt, s úgy vélekedett, hogy „a *régi* alkotmányt vissza kell állítani” — tehát *nem a 48-as*, hanem a *rendi* alkotmányt. (Seserbatov Paskievics-életrajzából idézi *Steier*, i. m. II. 301—302. l.)

³⁹ Mely utóbbit még, *mint békefeltételt*, a Katlarov—Rüdiger-féle követség nyomán Paskievicshez írt sajozsentpéteri levelében (1849. júl. 22.) nyomatékosan képviselt, s a Boryné által közvetített Rüdiger-levelre írt alsószolcsei válaszában (1849. júl. 24.) is kifejezésre juttatott. (L. a korábbiakat.)

⁴⁰ „... indem ich unbedingt die Waffen strecke und dadurch vielleicht den Impuls gebe, daß die Führer aller von mir getrennten Abtheilungen, der ungarischen Streitmacht... in kurzem das Gleiche thun.” — Канцелярия МИД 1849. Делю 1538, 163—164.

⁴¹ *Görgey István*, i. m. III. 641. l. — Paskievicsnek egy augusztus 13-án kelt levele szerint már a Görgey aug. 11-i levelét kézbesítő Bethlen-féle hadikövetség is késznek nyilatkozott a többi sereget is felkeresni s felszólítani Görgey példájának követésére (*Steier*, i. m. II. 347. l.).

⁴² Az utolsó mondat *kiemelése*i tőlem — P. Zs. P. — *Görgey István* e részben (i. m. III. 641. l.) lényegében megismétli, amit bátyja állít emlékirataiban: a magyar mezei

Azt az állítást, hogy Görgey leveleiben a fenti értelmű megkülönböztetést tette a nyílt terepen lévő seregrészek s a várak között, történetíróink közül többen ugyancsak elfogadták.⁴³ Ez állítást valószínűsítette, hogy Görgey Artur Komárom várába Klapka György tábornokhoz küldött levelében (kelt Nagyváradon, augusztus 16-án) — amely már korán publikálásra került⁴⁴ s szövegét részben vagy egészben később is többször közzétették⁴⁵ — tájékoztatva Klapkát a maga feltétel nélküli fegyverletételéről és a törtétekért kizárólag Kossuthra, kiváltképpen pedig arra a „gazságára” hárítva a felelősséget, hogy Bemet nevezte ki fővezérnek⁴⁶, expressis verbis valóban nem szólította fel Klapkát a *feltétlen* fegyverletételre, hanem levelét azzal zárta: „Fontold meg, mit tehetsz és mit kell tenned.”⁴⁷

Ebbe a sémába illesztették be már most Görgeyék a *másik* legerősebb vár, Aradvár parancsnokához, Damjanich János tábornokhoz intézett levelet (ill. leveleket) is, azt állítván, hogy ez sem tartalmazott egyebet, mint tájékoztatást; ebbensemesettség a feltétlen megadásra való felszólításról: utóbbira Damjanich saját belátása, ill. az aradvári haditanács döntése alapján határozta el magát.

„Augusztus 11-ről 12-ikére forduló éjjel . . . — írja Görgey Artur — én Damjanich tábornokot a hadseregnek az oroszok előtt végbemenendő *feltétlen* megadása elhatározásáról eleve *értesítettem* és erre ő nekem *önként* kijelentette, hogy *ebben* (szóval: a *feltétlen* megadásban), mint Aradvár parancsnoka a hadsereg példáját követni szándékozik . . .”⁴⁸ Görgey István pedig bátyjának ezt az állítását megismételve, — hangsúlyozva, hogy „Damjanich rögtön azt felelte neki, hogy ő is hasonlót fog tenni: az oroszoknak *feltétlenül* feladja a várat” — így folytatja: „Mindazáltal bátyám Paskievics kívánatára *újból* is írt Damjanichnak *Nagyváradról augusztus 15-éről*. E levéllel Buturlin orosz tábornokot küldte Aradra a *herceg*”⁴⁹. — Görgey István szükségesnek tartotta külön is hangsúlyozni, hogy bátyja *nem szólította fel* Damjanichot a feltétlen fegyverletételre. Baudisz József alezredesnek, Damjanich szárnysegédének részletes feljegyzéseit használva az aradi események leírásánál, hozzáfűzi: „. . . Baudisznak azon . . . állítása, miszerint Görgey Artur a maga példája követésére hívta volna fel Damjanichot e levélben:”⁵⁰ az emlékezésbeli

hadak parancsnokait „egyenesen felszólítám, kövessék példámat. Ellenben a várak parancsnokaival szemben, amennyire emlékszem, csupán a tények egyszerű közlésére szorítkoztam,” főként arra gondolva, hogy egy várparancsnok „egy erőd birtokában esetleg még kedvező feltételeket is csikarhat ki az ellenségtől a feladás fejében.” (I. m. II. 387—388. l.) — De az emlékezet körül — mint látni fogjuk — itt is baj van.

⁴³ L. pl. *Gelich*, i. m. III. 869. l. — Sőt volt, aki még továbbment s a szóban forgó Görgey-leveleket *általában* csupán tájékoztató jellegűnek tüntette fel: „Görgey több levelet is írt, Klapkát s a kisebb csoportok parancsnokait *értesítve* a harc megszűntéről.” (*Kosáry*, i. m. 70. l.)

⁴⁴ *Memoiren von Georg Klapka*. Leipzig, 1851. 241—243. l.

⁴⁵ L. pl. *Horváth Mihály*, i. m. III. 473—474. l.; *Görgey István*, i. m. III. 642—643. l.; *Gelich*, i. m. III. 903.—905. l.

⁴⁶ „Diese Spitzbüberei war die Quelle Alles dessen, was später geschah.”

⁴⁷ „Erwäge was du thun kannst und thun sollst.” — A cári külügyminisztérium levéltárában is megtalálható a Klapkához írt német nyelvű levél másolata: Arthur Görgey's Brief an Klapka aus Groß-Wardein den 16ten August 1849. Канцелярия МИД, г. 1849, Дело № 1538. 159—160. — Közlésétől — minthogy kiadott iratról van szó — természetesen eltekintünk.

⁴⁸ *Görgey Artur*, i. m. II. 371—372. l. — *Kiemelések tőlem* — P. Zs. P.

⁴⁹ *Görgey István*, i. m. III. 642. l. — *Kiemelések tőlem* — P. Zs. P.

⁵⁰ Görgey I. ezt az első levéllel kapcsolatban mondja, de mindkettőre érti.

tévedés, minek bizonyosságai azon *meglevő* két levél, melyeket Görgey más várak, Komárom és Munkács parancsnokaihoz intézett; ahol következetesen minden rábeszélő felszólítástól tartózkodik.⁵¹ — Ez a megjegyzés is világossá teszi, hogy a Komáromba meg Munkácsra írt levél szolgált alapul Görgey Istvánnak arra, hogy a Damjanichhoz írt levelet (ill. leveleket) is hasonló tartalmúnak tüntesse fel, — kihasználva azt a körülményt, hogy míg az előbbieik időközben napvilágot láttak, az utóbbi mindaddig nem került elő.

A kérdés pedig kétségtelen jelentőséggel bír. Ismeretes, hogy Aradvár kapitulációja még Görgey elhatározása után is a legnagyobb meglepetés erejével hatott Rüdiger tábornokra⁵²; hogy Arad még hosszú ideig tarthatta volna magát s a legrosszabb esetben is képes lett volna a komáromihoz hasonló kapituációs feltételeket elérni⁵³; hogy tehát teljesen megalapozott az olyan vélekedés, mely szerint: „Csak a saját helyzet teljes félreismerése és tévútravezetés idézhette elő ily példátlan módon egy oly vár átadását, minő Arad.”⁵⁴ E szempontból tehát éppen nem érdektelen: mit tartalmaztak Görgeynek Damjanichhoz intézett levelei, különösképpen a *második* levél, melyet már a világsi fegyverletétel után írt s Buturlin tábornok vitt el az aradi várba, volt-e ennek szerepe Damjanich „tévútravezetés”-ében?

E második levél — amely nemcsak Görgey István munkájának megjele-
nésekor volt ismeretlen, hanem utóbb sem került kiadásra⁵⁵ — fennmaradt a cári külügyminisztérium levéltárában, német nyelvű másolatban⁵⁶, valamint orosz fordításban⁵⁷. Szól pedig a következőképpen⁵⁸:

„Lieber Freund Damjanich,

Wozu ich mich nach reifer Ueberlegung entschlossen hatte, dies habe ich gestern durchgeführt. Alles was unter meinem Komando (sic!) stand und eine Menge Abtheilungen; welche erst nachträglich sich unter mein Kommando meldeten, haben unbedingt die Waffen gestreckt (sic!) und erfahren nun eine Behandlung, welche uns überrascht, beinah beschämt; denn versuche ich es den umgekehrten Fall anzunehmen, so glaube ich kaum für ein so charmantes, chevaleresques Benehmen aller unserer Offiziere gegen feindliche Kriegsgefangenen unbedingt garantieren zu können. Ich teile Dir dies mit, weil es Dir vorläufig das Interessanteste sein muß. — Und nun gehe ich zur Antwort auf

⁵¹ *Görgey István*, i. m. III. 655. l. Lábjegyzet. — *Kiemelés* eredeti.

⁵² Ezt maga *Görgey István* is elismeri (i. m. III. 658. l.).

⁵³ Ez — Baudisz feljegyzéseiből való idézet formájában — ugyancsak szerepel Görgey István munkájában is. „... a mi helyzetünk egy minden szükségessel egy esztendőre hőségesen fölkészült erősségben egészen más (ti. mint a főserége); olyan, mely lehetővé teszi legrosszabb esetben az átadásnak legkedvezőbb feltételeit ki is erőszakolnunk.” (I. m. III. 659. l.)

⁵⁴ *Gelich*, i. m. III. 886. l.

⁵⁵ A levél keltéről és tartalmáról viszonylag leghívebben *Márki Sándor* tájékoztat: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. Arad, 1895. 599. l. — L. még Rüdigernek Haynauhoz intézett augusztus 14-i levelét. (Közli *Steier*, i. m. II. 380—382. l.)

⁵⁶ Abschrift eines von Hwg. Arthur von Görgey, Befehlshaber des ungarischen Insurgenten Heeres, an den Hwg. von Damjanich, Kommandanten von Arad gerichteten Briefes, datirt Kis-Jenő den 14 August 1849. — Канцелярия МИД, год 1849. Дело № 1538. 150.

⁵⁷ „Перевод“ письма Гергея к“ Коменданту крепости Арад“ из Киш-“Иено, от“ 14. Августа 1849-го года. — У. о. 140.

⁵⁸ Az eredeti másolatáról lévén szó, német szöveget közlünk s jegyzetben adjuk a magyar fordítást.

Dein Schreiben über, welches ich durch Deine beiden Parmentaire erhielt (sic!) und dem Hwg. General Grafen von Rüdiger mittheilte⁵⁹. — So wie Du, wollte auch ich Bedingnisse machen, und die höfliche zwar, aber ganz bestimmte Antwort war: die kais. russische Armee sei nicht nach Ungarn gekommen um zu unterhandeln, sondern um zu schlagen⁶⁰ und dieselbe Antwort gilt auch Dir und allen anderen Truppen- und Festungs-Kommandanten. — Es bleibt also jedem unserer Kommandanten überlassen, zu erwägen, welche Pflicht heiliger sei, ob die, für seinen persönlichen Ehrgeiz bedacht zu sein und demselben das Leben und die Gesundheit von noch Vielen zu opfern, oder ob die, das Vaterland und die friedlichen unglücklichen Bewohner desselben vor fernerer Kriegsnoth zu bewahren.

Meine Ansicht und die der tapfersten unter meinem Kommando ist es, daß wir gar keine Pflicht mehr zu erfüllen haben, als die, unserem armen vielbedrängten Vaterlande alle Leiden zu ersparen, für welche wir ihm gar keine Entschädigung mehr zu bieten im Stande sind. Ueberlege dies und glaube mir, daß ich die traurige Erfahrung gemacht habe, wie gerade diejenigen, welche sich im Momente der Gefahr am feigsten benahmen, in ähnlichen Momenten, wo sie keine Gefahr mehr zu befürchten haben, das größte Maul machen.

Der Ausspruch Sr. Hoheit des Hwg. Feldmarschalls Fürsten Paskiewitsch ist, daß er keine Bedingnisse in vorhinein annehmen könne, daß er aber glaube das Vertrauen der Festungs-Besatzung durch die Art, wie wir behandelt werden, verdient zu haben; in Unterhandlung könne Se. Hoheit schon deshalb sich nicht einlassen, weil es Ihm dann unmöglich das oesterreichische Cernierungs-Corps durch ein russisches zu reinplaciren⁶¹, was in dem Falle einer unbedingten Uebergabe der Festung an die Truppen Sr. Majestät des Zaars leicht geschehen könne und müßte.

Ich darf Dir, dem Commandanten (sic!) der Festung weder befehlen, noch ratthen; ich darf Dich höchstens bitten, Du möchtest Dein Herz mehr der Humanität, als dem Ehrgeize öffnen⁶²."

⁵⁹ Damjanich két hadikövete Baudisz József alezredes és Mészáros (Simon?) százados volt; Arad várából augusztus 12-én délután indultak Világosra s ott, Görgey táborában töltötték az éjszakát. Minderre l. a Baudisz feljegyzéseiből származó részletes idézeteket *Görgey István*nál (i. m. III. 655—657. l.). Ekkor találkoztak tehát Görgey Arturral.

⁶⁰ Utalás Paskievicsnek Rüdiger ártándi levelében foglalt válaszára. (L. a korábbiakat.)

⁶¹ Utalás arra, hogy az aradi várat először az osztrák gróf Schlick altábornagy hadteste zárta körül, Haynau utasítására, aki mindenképpen azt szerette volna elérni, hogy legalább Aradvár előtt tegye le a fegyvert. Schlick hadtestének felváltása s a fegyverletételnek cári csapatok előtt való végrehajtása utóbb is komoly bonyodalmakat okozott s csekély híja volt, hogy nem vezetett a szövetségesek közti összeütközésre. (Vö. *Görgey Artur*, i. m. II. 394—395. l.; *Horváth Mihály*, i. m. III. 516—518. l.; *Steier*, i. m. II. 232—233, 265—267. l.) — Végül is a fegyverletétel Chrulov ezredes előtt történt, aki azonban csakhamar átadta a várat Schlicknek, ill. a Schlick hadtestéhez tartozó Hoviger ezredesnek (*Horváth Mihály*, i. m. III. 519. l.; *Gelich*, i. m. III. 885. l.).

⁶² Magyar fordításban:

„Kedves Barátom Damjanich, Amire éretten megfontolás után elhatároztam magam, azt tegnap végrehajtottam. Mindaz (a kötetlenség), amely parancsnokságom alatt állott s egy sor olyan csapat-rész, amely csak utólag jelentkezett parancsnokságom alá, a fegyvert feltétel nélkül letette és most olyan bánásmódban van része, amely meglep, sőt szinte megszágyenít bennünket; mert ha én a fordított esetet próbálok elképzelni, akkor alig hiszem, hogy összes tisztjeink részéről feltétlenül ilyen szívélyes és lovagias bánásmódról

Ezt a levelet küldte el tehát Görgey Damjanichnak a világosi fegyverletétel után Buturlin cári tábornok révén, s e levélhez fűzte Rüdiger gróf hasonló értelmű válaszát, ill. kísérőlevelét⁶³.

tudnék kezeskedni elienséges hadifoglyok iránt. Azért közlöm ezt Veled, mert ez idő szerint nyilván ez érdekel Téged a legjobban. — S most áttérek soraid megválaszolására, melyeket két hadiköveted révén vettem kézhez és gróf Rüdiger tábornok úr önagságával közöltem. — Amiként Te, úgy én is feltételeket akartam szabni, ám a bár udvarias, de egészen határozott válasz ez volt: a cári orosz hadsereg nem azért jött Magyarországra, hogy tárgyaljon, hanem azért, hogy (ellenfelét) megverje, s ugyanez a válasz érvényes Rád s az összes többi csapat- és várparancsnokokra is. — Így hát csak az marad hátra mindenegyes parancsnokny számára, hogy mérlegre tegye, melyik kötelesség szentebb: vajon az, hogy személyes becsvágyával törődjék és ennek még sok ember életét és egészségét feláldozza, vagy az, hogy a hazát s annak szerencsétlen békés lakosait megóvja a háború további nyomorúságától.

Az én nézetem s a parancsnokságom alatt álló legbátrabbaké az, hogy nekünk már semminő más kötelességet nem lehet teljesítenünk, mint azt, hogy szegény, sokat sújtott hazánkat minden olyan szenvedéstől megkíméljük, amelyért már semmiféle kárpótlást sem tudunk számára nyújtani. Fontold ezt meg s hidd el nekem, hogy én azt a szomorú tapasztalatot szereztem, hogy éppen azok, akik a veszély pillanatában a leggyávábban viselkedtek, hasonló pillanatokban, amikor nekik már többé nem kell ve szélytől félniök, a legnagyobb szájat nyitják.

Ófensége Paskievics herceg tábornagy úr azt a kijelentést tette: a maga részéről semmiféle feltételt előzetesen nem fogadhat el, de azt hiszi, az irántunk tanúsított bánásmóddal kiérdemelte a vár helyőrségének bizalmát; tárgyalásba Ófensége már csak azért sem bocsátkozhatik, mert akkor lehetetlenné válnék számára, hogy az osztrák körülzáró hadtestet oroszral váltsa fel, ami a vár Ófensége a Cár csapatainak történő feltétlen átadása esetén könnyen megtörténhetik s meg is kell, hogy történjék.

Én Neked, a vár parancsnokának nem parancsolhatok, sem tanácsolhatok; legföljebb kérhetlek Téged, hogy szívedet inkább nyisd meg az emberiség, semmint a becsvágy előtt."

⁶³ Rüdigernek Damjanichhoz intézett kísérőlevele német fogalmazványban szintén fennmaradt a cári külügyminisztérium levéltárában. Канцелярия МДЦ г. 18.9. Дело № 1538. 165. — Szövege a következő:

„Vom Kommandanten Kis-Jenő, den 2-ten (14-ten) August 1849.
des 3ten kais. russischen
Armee Korps

An Hwg. Damjanich, Befehlshaber der Festung Arad.

Der Oberst Chrulow, Befehlshaber einer Abtheilung meines Armee-Korps, hat mir berichtet, daß Euer Hochwohlgeboren sich bereit erklärt haben die Waffen zu strecken, wenn Sie von mir dazu veranlaßt würden. Daher fordere ich Sie auf, dem Beispiele des Oberbefehlshabers Ihres Heeres zu folgen und die Waffen ohne alle Bedingung zu strecken; ich meiner Seits mache mich anheischig, Sie mit der Garnison von Arad in aller Sicherheit nach Groß-Wardein transportieren zu lassen, wo der Oberbefehlshaber des kais. russischen Heeres, der Fürst von Warschau sich befindet, wie ich solches schon hinsichtlich des Befehlshabers Görgey und seiner Truppen gethan habe. Gleichzeitig mit gegenwärtigem Schreiben wird Ihnen eine in gleichem Sinne lauten (sic!) Aufforderung von Hwg. von Görgey zukommen."

Az irat aljára a következő jegyzet van rávezetve:

„(Dem General Buturlin zur Besorgung übergeben.)"

A kísérőlevél utolsó előtti mondatával kapcsolatban meg kell jegyezni: Görgeyt Rüdiger már augusztus 14-én este Kisjenőről Nagyváradra, Paskievics főhadiszállására irányította; ugyanakkor hirdetményben tette közzé, hogy a tábornokokat és tiszteket szintén ugyanoda fogja szállíttatni. Azonban — mint ismeretes — az egy Görgey Arturon kívül végül is senki sem jutott el Nagyváradra: a többiek — Haynau és Paskievics megegyezése alapján — Sarkadra, Gyulára, majd Aradra kerültek. Ez lett Damjanich s az aradi várórség tisztjeinek sorsa is. (L. Steier, i. m. II. 261—262. l. stb.)

Mindebből kiderül :

1. Görgey Artur *második* (tehát a világosi fegyverletétel *utáni*), Damjanichhoz intézett levelét nem augusztus 15-én Nagyváradon írta — mint Görgey István állítja —, hanem már augusztus 14-én Kisjenőn, s nem Paskievics hercegnek, hanem közvetlenül Rüdiger grófnak a rendelkezésére bocsátotta⁶⁴.

Görgey István nyilván azért posztdataálta egy nappal e levelet, hogy ezt is a Nagyváradon Paskievics felszólítására írt levelek közé sorolhassa s így — a fentebb ismertetett séma szerint — a Klapkának küldött levélhez hasonló jellegűnek, szóval feltétlen fegyverletételre való felszólítást *nem* tartalmazónak tüntethesse fel⁶⁵.

2. Akármit is írt Görgey Artur *első* (tehát a világosi fegyverletételt *megelőzően* kelt) levelében Damjanichnak, Aradvár parancsnoka *nem* válaszolhatta azt, hogy kész követni a *feltétlen* fegyverletétel példáját — mint Görgey Artur és István állítja —, hiszen Damjanich, miután augusztus 12-én visszatartotta az osztrák Schlick altábornagy fegyverletételi felhívását⁶⁶, hadiköveteit Rüdiger tábornokhoz sem *feltétel nélküli* megadás ajánlatával küldte el, hanem olyan meghatalmazással, hogy fegyverletételi *feltételeket* alkudjanak ki. Ezt Görgey *második*, fentebb közölt levelének, valamint Rüdiger kísérőlevelének számos kitétele⁶⁷ kétségtelenné teszi⁶⁸.

⁶⁴ Az az állítás, hogy Görgey ezt a levelet is Paskievics herceg felszólítására Nagyváradon írta, tehát legkorábban augusztus 15-én — Görgey augusztus 15-én délelőtt érkezett Kis-Jenőről Nagyváradra s délután 4 órakor nyert bebocsátást Paskievicshez (Görgey Artur, i. m. II. 389. l.; Görgey István, i. m. III. 630. l.) — egyébként magának Görgey Istvánnak is nehézséget okozott a továbbiak előadásában. Hiszen bátyja emlékiratai szerint (Görgey Artur, i. m. II. 394. l.) ugyanúgy, mint Baudisz József feljegyzései szerint, Buturlin tábornok már augusztus 15-én, sőt e nap reggelén elindult a levéllel együtt Damjanichhoz. Ezért közli Görgey István Baudisz feljegyzésének vonatkozó részét a következőképpen: „Baudisz elbeszélése szerint augusztus 15-én, (de időt, távolságot, lehetőséget egyeztető számításom szerint csak 16-án) reggel Rüdiger gróf a tábornagtól vett utasítás szerint Buturlin orosz tábornokot küldi meghatalmazott hadikövet gyanánt Arad várába.” (Görgey István, i. m. III. 658. l.) — Persze, Baudisz feljegyzése s nem Görgey István „számítása” felel meg a valóságnak.

⁶⁵ Egyébként a levél keltének időpontját Görgey István és Baudisz feljegyzései segítségével még közelebről is rekonstruálhatjuk. (L. Görgey István, i. m. III. 658. l., 618—621. l.; vö. Steier, i. m. II. 269—261. l.) Damjanich hadikövetei 13-án jelentek meg Rüdignél, aki aznap este, a kisjenői főhadiszálláson közölte velük, hogy Paskievics tábornagnak már a nap folyamán jelentést küldött ajánlatuk felől. A válasz nyilván éjszaka megérkezett. — Ugyanczen az éjjelen kísértetett Görgey Artur Rüdiger főhadiszállására, s másnap már néhány órával megérkezése után hivatalos volt a grófnál reggelire. Bizonyára ekkor kapta a felszólítást a levél megírására, melyet azután ebédkor, ahol ismét találkoztak, adhatott át Rüdignek.

⁶⁶ L. pl. Horváth Mihály, i. m. III. 516. l. és Damjanich elutasító válaszára Steier, i. m. II. 349. l.

⁶⁷ „So wie Du, wollte auch ich Bedingnisse machen. . .” stb. — Hogy milyen feltételekről volt szó, erről csupán Rüdignek aug. 14-én Haynauhoz írt, már említett leveléből van tudomásunk: „. . . les parlementaires, qui m'ont été envoyés par la garnison d'Arad, ayant déclaré que cette garnison réclamait, comme condition de cette soumission, une amnistie et la sortie de la forteresse avec tous les honneurs de la guerre. . .” (Steier, i. m. II. 382. l.)

⁶⁸ Érdemes még fölemlíteni, hogy Görgey Artur évtizedekkel később írásban még egyszer nyilatkozott az Aradvár feladásával kapcsolatos eseményekről, éspedig felelve Marczali Henriknek ez irányú levélbeli érdeklődésére. Görgey Artur 1904. február 6-án kelt válaszában többek között a következőket írta: „Aug. 11-én este én, (már mint diktátor) szándékomat (letenni, de csak az orosz baderó előtt a fegyvert s e végezt összes haderómmal már az éj beálltával vonulni el Arad környékéről) hivatalos levélben adtam tudtul Damjanichnak, nehogy az Aradhoz közel ért

3. Végül és döntő módon: Görgey Damjanichhoz intézett második levelében éppen nem tartózkodott a feltétlen fegyverletételre való felhívástól, hanem *expressis verbis erre szólított fel*, annak ellenére, hogy nem nyílt terepen levő kötelékről, hanem erődített s jól felszerelt várról volt szó⁶⁹. Görgey habozás nélkül vállalkozott arra, hogy eleget tegyen Rüdiger ilyértelmű kívánságának⁷⁰, habozás nélkül vállalkozott arra, hogy szócsöve legyen Damjanich felé Paskievics feltétlen megadást követelő válaszának⁷¹.

Mindezek szerint Aradvár „példátlan módon” történt feltételnélküli megadásában, Damjanich „tévútravezetésében” nem a Rüdiger által hadikövetül küldött Buturlin tábornok megalapozatlan ígéreteinek volt fő része — mint egyesek vélik⁷² —, hanem *Görgey levelének*, amelyet Buturlin tábornok

osztrákok által meglepessé magát készületlenül... E hivatalos tudtuladásom vételét Damjanich levélben ismeri el s legott kijelenti, hogy példamat követve, ő is csak orosz haderőnek engedti át a várat... Damjanich ezen írásbeli kijelentését én egyszerűen szó nélkül vettem tudomásul... Nem is emlékszem, hogy ezen egy eseten kívül leveleztem volna Damjanichsal bármi okból...” (Marczali levelét s Görgey válaszát közli *Hamvay Ödön: Damjanich János élete története és szemelvények* nejéhez intézett leveleiből. Bpest, 1904. 142—143. l.) — Mint látszik, itt maga Görgey is ellentétbe kerül korábbi, emlékirataiban tett közlésével, amennyiben most már az *első* levelére Damjanich által adott válaszról nem azt állítja, hogy ez a *feltétlen* megadás példájának követését hanem, azt, hogy a *csakis cári* csapatoknak való megadás példájának követését tartalmazta, — mely utóbbi *közvetlen* eshetik az igazsághoz. — Annál messzebb kerül persze ettől Görgey azzal az állításával, hogy emlékezete szerint „ezen egy eseten kívül” nem is levelezett Damjanichsal. Emlékezete tehát most immár éppen a *második*, döntő fontosságú levelet illetően hagyja cserben...

Hadd említsük itt meg: a Marczali és Görgey levélváltását közlő Hamvay Ödön idevágó fejtegetéseinek „szenczációs” részét — amely szerint Görgey olyasvalamit írt volna Damjanichnak: „Sem te, sem én nem vagyunk magyarok, eleget tettünk a hazáért” (i. m. 141. l.) — tarthatatlannak kell minősítenünk. Két ponton azonban Hamvaynak igaza van: 1. amikor nem ad hitelt azon állításnak, mely szerint Damjanich már Görgey aug. 11-i levelére azt válaszolta volna, hogy maga is feltétel nélkül kapitulál; 2. amikor nem ad hitelt azon állításnak, mely szerint Görgey Artúr nem szólította fel Damjanichot a feltétlen megadásra. (I. i. m. 144—147. l.)

⁶⁹ S Görgey Artúr e levelében *általában* sem tette meg azt a disztiukciót — amelyről maga és öccse szól — váarak és nyílt terepen levő kötelékek között. „... dieselbe Antwort (ti. a feltételnélküli megadás követelése) gilt auch Dir, und *allen anderen Truppen- und Festungs-Kommandanten.*” — *Kiemelés* tőlem — P. Zs. P.

⁷⁰ Vö. „... Görgey, sur mon insinuation a adressé au commandant d'Arad une lettre par laquelle il l'engage à se rendre à discretion” — írja Rüdiger Haynaunak (*Steier*, i. m. II. 382. l.).

⁷¹ „Der Ausspruch Sr. Hohoheit des Hwg. Feldmarschalls Fürsten Paskievitsch ist, daß er keine Bedingnisse in vorhincin annehmen könne” stb.

⁷² Tanulságos az Aradvár feltételnélküli megadását megítélő történetírói nézetek alakulása. *Horváth Mihály* még elmondja, hogy Damjanich azért küldött Rüdigerhez parlamentereket, „mert ő a mindennel kellőleg ellátott várat nem akarta feladni feltétlenül”; hogy Rüdiger „felszólította ezt (ti. Görgeyt), írnia Damjanichnak s bírnia őt is a feltétlen megadásra”; hogy végül Damjanich, Rüdigernek a feltételeket elutasító válasza s Görgeynek ily értelmű levele után „nem is ellenzé tovább a vár feladását”. (I. m. III. 516. l.) *Steier* szerint — aki már felhasználhatta Baudisz alezredesnek Görgey István által bő kivonatban közreadott, Buturlin tábornok kijelentéseit részletesen ismertető feljegyzéseit —: „Damjanich, valószínűleg Görgey levelének hatása alatt, az orosz tábornok (ti. Buturlin) csásabos ígéreteiben bízva” adta fel a várat, „mely hónapokig védhette volna magát és mint Komárom őrsége, kodvező feltételeket elérhetett volna — a hangsúly tehát kezd áttolódni Buturlin ígéreteire. (I. m. II. 267. l.) — Végül *Kosáry* már egyáltalán nem szól Görgeynek Damjanichhoz intézett leveléről, hanem csak „Klapkához s a többi csoportok vezetőihez” írt, tájékoztató tartalmú leveleiről; az

Damjanichnak átnyújtott. Görgey nemcsak példájával, ill. a tettéről való tájékoztatással, hanem *közvetlen felszólítással* bírta rá Damjanichot a végzetes lépésre. Damjanich és az aradi várórség sorsáért Görgey Arturt a legkövetlenebb felelősség terheli.⁷³

4

1849. augusztus 15-én délelőtt érkezett Görgey Artur Rüdiger kisjenői táborából Nagyváradra, Paskievics tábornagy főhadiszállására: innen írta a következő napon, ill. napokban *többi* levelét a még fegyverben álló erőkhez. E levelek legfontosabbjáról, Klapkához Komáromba írt leveléről már szólunk; ezen kívül Péterváradra, Munkácsra és Kazinczy Lajos ezredes hadtestparancsnokhoz írt levelei, valamint a Mátrában küzdő szabadcsapatokhoz intézett, a további harcot eltöltő rendelete ismeretese az irodalomban⁷⁴. Ez iratok sorát a cári külügyminisztérium levéltárának anyaga alapján még eggyel toldhatjuk meg: Görgeynek *Vogtner ezredeshez írt levelével*⁷⁵. Minthogy azonban a német nyelvű levél teljesen megegyezik a Klapka tábornokhoz címzett, közlésétől eltekintünk⁷⁶.

E Nagyváradon kelt levelek — bár korántsem nevezhetők egyszerűen tájékoztató jellegűeknek — valóban nem tartalmaztak oly *kifejezetten* felszólítást a *feltétlen* megadásra, mint a még Kisjenőről Damjanichhoz intézett levél. Mégsem lehet ezekért Görgey Arturt kevésbé elmarasztalni, mint amazért. E levelek ugyanis már valóban *augusztus 15-e után*, tehát Paskieviccsel folytatott beszélgetése után keltek. Márpedig ha ezt megelőzőleg — mint utaltunk rá — még nem minden alap nélkül reménykedhetett a cári közbenjárás sikerében bajtársai amnesztiáját illetően, akkor most e reményének már teljesen szerte kellett foszlania: Paskievics világosan értésére adta, hogy kegyelemre *csak ő egymaga* számíthat, a többiekért való közben-

aradi kapitulációt pedig csupán más összefüggésben, a cári tábornokok bizalmat keltő magatartásának tényeivel kapcsolatban említi, olyképpen, hogy „Buturlin tábornok pozitív ígéretekkel vette rá Damjanichot a fegyverletételre”. (I. m. 68, 70. l.)

⁷³ Mindennek fényénél nem lehet másnak, mint frivólnak minősíteni *Görgey István*nak azt a megjegyzését, amivel az Aradon történtek előadását zárja: „... a Görgey Artur által kiadott s az ő hadseregének 6-aradi haditanácsa által elfogadott jelszót Damjanich tábornok, azáltal, hogy egy hosszú időre minden tekintetben jól felszerelt várat az oroszoknak egyszerűen átadott, sokkal drasztikusabb módon léptette életbe, mint maga Görgey, aki mindenből kifogyva, 17 000-nél nem több combattánsal a nyílt síkon stratégice körülkerítve, teszi le a fegyvert.” (I. m. III. 662. l.) — Egyébként a „17 000-nél nem több combattáns” sem felel meg a valóságnak: a létszám — még a tartalékok képező, mintegy 6000 főnyi Quérlande-hadosztály leszántításával is — 25—26 000 főre rugott. (L. pl. *Gelich*, i. m. III. 865—866. l.)

⁷⁴ Utóbbi levelekre l. *Görgey Artur*, i. m. II. 387—388. l.; *Horváth Mihály*, i. m. III. 525. l.; *Görgey István*, i. m. 644—649. l.; *Gelich*, i. m. III. 882, 888. l. stb. — Horváth Mihály említést tesz Görgeynek Vécsey Károly tábornokhoz intézett leveléről is, amely azonban még a fegyverletétel végrehajtása előtt, „úgy látszik, még 12-kén iratott”, s „melyben ez őt még Világosról felszólította, csatlakozni hozzá, hogy vele együtt tegye le a fegyvert az oroszok előtt...” (*Horváth Mihály*, i. m. III. 519. l.)

⁷⁵ Arthur Görgey's Brief an Vogtner aus Groß-Wardein, den 16ten August 1849. Канцелярия МИД, год 1849. Дело № 1538. 161—162.

⁷⁶ Ez a levél egyébként nem érte el célját: Vogtner ezredes ugyanis olasz és lengyel légióbeli csapataival még augusztus 23-án is harcolt Mehádiánál a nyomában levő osztrákok ellen, a 24-re virradó éjjel pedig elhagyta állásait és a nap folyamán Orsovánál török területre lépett. (L. *Horváth Mihály*, i. m. III. 523. l.; *Gelich*, i. m. 879. l. stb.)

járás, politikai okok miatt, aligha kecsegtet eredménnyel⁷⁷. Teljességgel helytállónak kell tehát tartanunk e részben Steier megállapítását: Görgeynek „még Nagyváradon is elég alkalma volt és lehetett a többi sereg megadására vonatkozó felszólítások körüli szolgálataiért ellenszolgáltatásokat és feltételeket szabnia. Mihelyt Görgey látta, hogy csapdába került, egyetlen sort, egyetlen szót, egyetlen betűt sem lett volna szabad az oroszok és osztrákok akciójának megkönnyítésére áldoznia. Ezzel szemben Görgey éppen az ellenkezőjét cselekedte. Behatóan informálta Paskievicset a még fennmaradt magyar seregrészekről és egyre-másra küldözgette Paskievics útján a leveleket Aradra, Munkácsra, Péterváradra, Komáromba, Kazinczyhoz, hogy adják meg magukat. A fogságban levő diktátor úgy szerepelt, mint Paskievics szószólója.”⁷⁸

E leveleken kívül az irodalomban nem olvashatunk Görgey Arturnak a nagyváradi napokban kelt egyéb írásművéről. A cári külügyminisztérium levéltárában azonban fennmaradt még egy irata — orosz fordításban —, amely Nagyváradon 1849. augusztus 27-én kelt, a „Rövid szemle a felső-magyarországi hadjáratról az orosz beavatkozás kezdetétől a világsi fegyverletételig” címet viseli⁷⁹ és tartalmából megállapíthatóan kétségtelenül Paskievics kívánságára íródott.

A keltezés és a tartalom alapján az irat keletkezésének körülményeit eléggé könnyen rekonstruálhatjuk. Ismeretes, hogy augusztus 22-én közölte Görgeyvel Bariatinszki herceg — akit Paskievics a fegyverletétel hírére a cárnak megvinni annak idején Varsóba küldött s most Nagyváradra visszaérkezett — az orosz cár kegyelmét, — azzal, hogy ha Ferenc Józseftől nem nyer bocsánatot, I. Miklós menedéket ad neki birodalmában⁸⁰. Ismeretes továbbá, hogy néhány nappal később, augusztus 27-én, Andrásy Norbert őrnagy, Haynau szárnysegédje meghozta számára az osztrák császár kegyelmét is, átnyújtva az erről szóló, Haynau által aláírt okmányt, valamint a Karintiába utazást előíró parancsot⁸¹. Végül ismeretes az is, hogy ugyanezen vagy a következő napon Paskievics tábornagy — megkapva Ferenc József elutasító választát a magyar felkelőknek amnesztiát kérő levelére, végleg meggyőződve közbenjárása sikertelenségéről — az ügyeket Lüdersz tábornokra bízta, elhagyta Nagyváradot s a cár hívására visszautazott Varsóba.⁸² Paskievics tábornagy tehát ekkor, elutazását közvetlenül megelőzőleg — amikor már eldönt, hogy Karintiába megy Görgey — irathatta vele a „Rövid szemlé”-t, hogy ha a meghódolt magyar vezért személyesen — mint eredetileg javasolta⁸³ — „diadalmi jelvény”-ként immár nem is tarthatja magánál, legalább diadalának Görgey kezétől származó leírását vigye haza győzelmi tróféául.

⁷⁷ Paskievics augusztus 15-én tett ilyértelmű kijelentéseire l. *Görgey Artur*, i. m. II. 389. l.; *Görgey István*, i. m. III. 632—633. l.; *Steier*, i. m. II. 262. l. stb. — Egyébként Görgey aug. 16-án már Zichy Ferencről is értesült, hogy amnesztiáról szó sem lehet.

⁷⁸ *Steier*, i. m. II. 263—264. l. — Az Aradra írt levél — mint a korábbiakból kiderült — tévesen került a Nagyváradról küldöttek sorába; e helyütt Steier is elfogadta Görgey István megtévesztő állítását.

⁷⁹ Краткий обзор “кампании в” Верхней Венгрии от“ начала Русской интервенции до сложения оружия близ” Виллагоша. — Канцелярия МИД, год, 1849. Дело № 1538. 230-238.

⁸⁰ L. *Görgey Artur*, i. m. II. 389. l.; *Görgey István*, i. m. III. 669. l.

⁸¹ L. *Görgey Artur*, i. m. II. 390. l.; *Görgey István*, i. m. III. 680—681. l.

⁸² L. különösen *Steier*, i. m. II. 332—334. l.

⁸³ A cárhoz augusztus 13-án intézett levelében. Sceserbatov munkája alapján idézi *Steier*, i. m. II. 301. l.

Görgey Artur pedig felszólítására a következő iratot készítette :⁸⁴

„Rövid szemle a felsőmagyarországi hadjáratról az orosz beavatkozás kezdetétől a világosi fegyverletételig.

Buda ostroma volt a legfőbb hiba, amelyet csak elkövethettünk, mert ez a vállalkozás meggátolt bennünket abban, hogy teljesen kihasználjuk az osztrákok felett 1849. április 19-én Nagysallónál aratott győzelmünket.

Buda bevételekor 1849. május 21-én már lehetetlennek bizonyult ezt a hibát kijavítani.⁸⁵ Az osztrákoknak sikerült összeszedniök magukat, a kaukázusi Sass tábornok már bevonult Árvába, Panjutin tábornok pedig, a kémek jelentései szerint, Pozsony-megyébe.

Ennek ellenére Pozsony vált legközelebbi hadműveleteink közvetlen tárgyává, mégpedig azért, mert ennek a pontnak az elfoglalásával lehetőségessé vált volna az ellenfelet ugyancsak a Duna jobbpartjára való átkelésre kényszeríteni, a Fertő-tó és a Duna közti szorosokat megtisztítani és a magyar határt a Lajtáig felszabadítani.

A vezetésem alatt álló sereg az 1., 2., 3., és 7. hadtestből⁸⁶ állt, egyenként 7—8 ezer fővel,

az egész együttvéve	30.000 fő
Kmety hadosztálya ⁸⁷	kb. 5.000 fő
Horváth mozgó hadoszlopa ⁸⁸	kb. 1.000 fő
Görgey Ármin mozgó hadoszlopa ⁸⁹	2.000 fő
Összesen :	38.000 fő ⁹⁰

Ezek a csapatok a következőképpen voltak elosztva :

A Duna balpartja.

A bányavárosokban Görgey Ármin mozgó hadoszlopa,

Nyitra közelében Horváth mozgó hadoszlopa.

Mocsonoknál az 1. hadtest.

Tótmegyernél a 3. hadtest.

⁸⁴ Az irat eredetileg kétségtelenül németül íródott. Minthogy tehát fordításról van szó, magyar szöveget közlünk s jegyzetben adjuk az iratot oroszul.

⁸⁵ Görgey itt mellőzi azt aényt, hogy még Buda bevételekor sem látott hozzá nyomban „a hiba kijavításához”, hanem csak vagy egy hónappal később — sokkal kedvezőtlenebb feltételek között — kezdte meg a támadást nyugat felé. — Mentegetőzést erre nézve l. Emlékirataiban. (I. m. II. 130. kk.)

⁸⁶ Az 1. hadtest parancsnoka ekkor Nagy-Sándor József tábornok volt, a 2.-é Asbóth Lajos ezredes, a 3. hadtesté Knezieh Károly tábornok, a 7.-é Pöltenberg Ernő ezredes (később: tábornok). — Június 20-án a peredi csata első napján (l. később) azonban Görgey a 2. hadtest vezényletét Kászonyi József ezredesre, a 3. hadtestét gróf Leiningen-Westerburg Károly ezredesre (később: tábornok) bízta.

⁸⁷ Kmety György ezredes (utóbb: tábornok) hadosztálya korábban a 7. hadtesthez tartozott. Ez idő tájt azonban már önálló egységként operált, Görgey seregének szélső balszárnyán.

⁸⁸ Horváth János huszárezredes mozgó hadoszlopa („szárguldo csapata”) a 8. hadtestből különítettett ki önálló harci egységként.

⁸⁹ Görgey Ármin, a vezér testvérbátyja, ekkor még őrnagyi rangban állott az ugyancsak a 8. hadtestből kikülönített mozgó hadoszlop élén. Állománya június közepére már közel 3500 emberre nőtt.

⁹⁰ Görgey Artur utóbb a hadseregéhez tartozó összes erők létszámát június közepén (Komárom várórságával együtt) 50—55 ezer főre tette. (I. m. II. 127. l.) — A *Horváth Mihály* (i. m. III. 155—157. l.), ill. *Gelich* (i. m. III. 495—497. l.) által közölt kimutatás szerint a dunai főhadssereg létszáma június közepén 62 640 volt.

Aszódnál (a Kis vagy Érsekújvári Dunaág közelében) a 2. hadtest. Ezen felül a komáromi helyőrség a Csallóközzel szemben operált.

A Duna jobbpartja.

Győr körzetében és magában a városban a 7. hadtest.

Pápa körzetében és magában a városban Kmety hadosztálya.

A Duna jobbpartján lévő csapatoknak csupán az volt a rendeltetésük, hogy a fővárost és a Dunának attól délre eső szakaszát, valamint az erődített táborn, amelyet Szónynél a terv szerint újjá kellett építeni⁹¹, — megvédjék az osztrákok váratlan támadásától.

A támadó műveleteket a Duna balpartján kellett megkezdeni, a Vág-vonal áttörésével.

Június 20-án a 2. hadtest — amely még 16-án sikertelenül megkísérelt erőszakos kémszemléje⁹² következtében 5000 főre fogyott — Aszód közelében átkelt az Érsekújvári Dunaágon, elfoglalta Zsigárdot, Királyrévet és Peredet. Az osztrákok ezen a napon tartózkodtak mindennemű további ellenállástól.

A 3. hadtest, a 2. védelme alatt, Negyed közelében átkelt a Vágon és még aznap elérte Peredet; a hadtest egyharmada a Vág balpartján maradt és Sellyéig a folyó mentén haladt, hogy amikor lehetőség kínálkozik, ezen a ponton átkeljen a másik partra.

Az 1. hadtestnek Szered közelében kellett volna parancs szerint átkelnie a Vágon, hogy megkönnyítse a két fentemlített hadtest előnyomulását. 20-án este megtudtam, hogy Panjutin hadosztálya, amely az osztrákok erősítésére volt kirendelve, már olyan közel van, hogy részt tud venni a küszöbönálló ütközetben. 21-re vártam a támadást, mivel azonban az 1. hadtest Szered közelében nem kelt át a Vágon, 13—14 ezer emberrel pedig túl gyengének éreztem magam az osztrákokkal egyesített hadosztály elleni műveletre, elkerülhetetlennek láttam a visszavonulást még aznap az Érsekújvári (Kis) Dunaág mögé. A Pozsony-elleni támadó hadműveletnek e kísérlete⁹³ meggyőzve arról, hogy Oroszország valóban elhatározta, hogy teljes erővel sikra száll Ausztria érdekében, arra készítetett, hogy az eljövendő műveletek tervét úgy vázoljam fel, hogy a magyar csapatok fő támadásai mindig csupán az osztrák erők ellen irányuljanak, — abból a célból, hogy ezen a módon legalább annak lehetőségét biztosítsuk, hogy valamennyire kielégítő feltételek között egyezünk ki.

Az Ideiglenes Kormány jóváhagyta ezt a javaslatot, de amikor elérkezett a végrehajtás pillanata, kishitúsége miatt Szegedre menekült, és saját védelmére oda vonta mindazokat a csapatokat, amelyek nem álltak közvetlenül az én parancsnokságom alatt, — úgyszintén Kmety hadosztályát, amely a Győr alatti ütközetben hagyta magát elvágni tőlem akkor, amikor én Komáromon

⁹¹ A Komárom előtti, dunajobbparti erődített tábornt április 26-a, Komárom teljes felszabadítása óta helyreállították, sőt új építkezésekkel — köztük egy erős csillagsáncsal — egészítették ki.

⁹² Június 16-án voltaképpen nemcsak „erőszakos kémszemlére” került sor, hanem a június 20-i hadművelet első — Görgey távollétében vívott — sikertelen kísérletére (zsigárdi ütközet).

⁹³ A Vág-vonal áttörésére irányuló hadművelet második — immár Görgey által személyesen vezetett — kísérlete (peredi ütközet) tehát ugyancsak kudarcot vallott.

keresztül mindazokat az erőimet, amelyek ezen erőd és a bányavárosok között voltak, a Duna jobbpartján vontam össze.⁹⁴

Íme, ez Komárom alatti tartózkodásunk első oka.

Ennek második oka az a szándékom volt, hogy áttörök az osztrák vonalakon és átkelek a Duna jobbpartján délfelé; erre július 11-én kerülhetett volna sor, de nem sikerült megvalósítani.⁹⁵

Komárom alatti elhelyezkedésünk idején, július 2-án erősen támadtak bennünket, mind Ács, mind pedig Ószőny felől. Ez szemelláthatólag erőszakos kémszemle volt, de az osztrákok nagyon elragadtatták magukat, alkalmat adtak nekünk erélyes visszavágásra, aminek szomorú következményeitől újra csak Panjutin segítségükre érkező hadosztálya mentette meg őket.

Az osztrák vonal és Panjutin hadosztálya ellen július 11-én intézett sikertelen támadásunk⁹⁶ után, a pénz, élelem és nagyméretű hadianyag hiánya arra kényszerített, hogy július 13-án visszavonuljak Komárom alól.

Ezért Komáromból a Duna mentén Vác felé vonultam az 1., 3. és 71 hadtesttel és Görgey Ármín mozgó hadoszlopával (csaknem 25 ezer emberre. és 130 ágyúval), azzal a szándékkal, hogy innen Ceglédre megyek és végrehajtom az egyesülést a déli hadsereggel.

A kémek jelentései szerint az orosz hadsereg fő erői Miskolc felől a Tisza mentén Szolnok felé húzódtak.

Előhadam 15-én Vác és Verőce között egy orosz lovaskötéllel találkozott, amely Vácon keresztül nyomban visszavonult.

⁹⁴ Görgey e döntő ponton különösen torzítva és hiányosan adja elő az eseményeket. Igaz ugyan, hogy a június 26-i minisztertanács elfogadta Görgey javaslatát arra nézve, hogy Komárom környékén a Duna jobbpartjára összpontosítson minden lehető erőt, s ezzel támadást intézzen a nyugati határ irányában. Mielőtt azonban a jobbparti összpontosítás megvalósult volna, a cári csapatokkal megerősített osztrák főserg már június 28-án támadásba lendült a Pöltenberg-hadtest és a Kmety-hadosztály ellen s a győri csatában megverte a magyar erőket. — A csatavesztés hírére június 29-én Kossuth minisztertanácsot tartott a Budapesten tartózkodó tábornokok bevonásával, ahol új hadterv ment határozatba. „Az Ausztria felé irányzandó operatio, mely egyszersmind Budapestet is fedezte volna, a győri csatavesztés miatt nem lehetséges, minden hadsereget tehát oda kell koncentrálni, ahová a concentratio és annak következtében méggyőzelmi eventualitás, vagy legalább a hadsereg megmentése lehetséges. — Én tehát a miisztérium hozzájárultával elhatározom, hogy a kormány Szegedre fogja székhelyét áttenni, de azon határozott rendelettel, hogy Hadügyminister Ur is a maga hadseregével Szegedre vonuljon.” „... ezen megállapodást — írta Kossuth Görgeynek — még azon esetre is, ha ellene Tábornok Úrnak észrevételei volnának, határozott és változhatatlan rendelet gyanánt adom tudtára s annak minden idővesztés nélküli végrehajtásáért a nemzet nevében felelőssé teszem.” (Közl. *Steier*, Haynau és Paskievics, I. 140. kk.; *Barta*, i. m. 620. kk.) — Görgey mindezt elhallgatja, miként azt is, hogy június 30-án a rendeletet megvívó Csányi miniszternek, Kiss és Aulich tábornokoknak meg is ígérte, hogy engedelmeskedik; de ígértét megszegve, még aznap levelet írt Kossuthnak, bejelentve, hogy kitart saját hadterve mellett. Minderre, a fővezérségtől való megfosztására s a további huzavonára a legfontosabb aktákat I. *Steier*, i. m. I. 145 kk. s főleg *Barta*, i. m. 626 kk.

Ehhez képest persze a Kmety-hadosztállyal kapcsolatos szemrehányás is jogosultalan: Kossuth éppen Görgey szőszegésének hatására adott utasítást Kmety tábornoknak arra, hogy ne csatlakozzék a főserghez, hanem minél gyorsabban induljon meg a dél felé való összpontosítás céljából. (L. *Barta*, i. m. 636. l.)

⁹⁵ Görgey első — rendkívül rövid — utalása a Duna jobbpartján Komárom alatt július 11-én elszenvedett vereségre.

⁹⁶ Második — hasonlóan rövid — utalás a július 11-i, immár balsikerű komáromi ütközetre, ami végre — több mint tíznapos késedelem után — Görgeyt is a dél felé való koncentráció megkezdésére bírta, persze a cári seregek időközbeni előrenyomulása folytán hasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb körülmények között.

Menetünk éle, amelyet Görgey Ármín mozgó hadoszlopa képezett, Vác déli oldalán, a vasút közelében ütött táborn ; de röviddel ezután erős támadást kapott az orosz hadsereg előhadától.

Magyar részről Görgey Ármín mozgó hadoszlopa tartotta állását, közben pedig a jobbszárnyon az 1. hadtest, a balszárnyon a 3. hadtest lassacskán harcba bocsátkozott és megőrizte korábban elfoglalt állását.

Azok az értesülések, amelyeket az ellenfél erejéről és elhelyezkedéséről még aznap szereztem, arra a gondolatra vittek, hogy nincsenek előttem jelentékeny számú csapatok, hogy tehát az áttörést Ceglédig könnyen végre lehet hajtanom. — Mégis seregemnek legalább egy pihenőnapot kellett adnom ; erre július 16-át jelöltem ki.

Még aznap, a pihenő után, eléggé későn, erőszakos kémszemlét terveztem, hogy az ellenfél valóságos számáról bizonyosságot szerezzek ; de mivel déltájban azt a megbízható hírt kaptam, hogy herceg Paskievics tábornagy személyesen áll velem szemben, meggyőződtem annak lehetetlenségéről, hogy keresztültörjek az orosz vonalakon és úgy döntöttem, hogy haladéktalanul megkezdem a visszavonulást Losoncon keresztül.⁹⁷

A kivonulás Vácról este kezdődött és egész éjjel tartott, mert igen sok polgári állású személy — aki attól való félelmében, hogy a bizonytalan sors áldozata lesz, menekülésre adta fejét — csatlakozott a hadsereghez és annak mozgását nagyszámú szekerével erősen akadályozta.

Ez a körülmény és Nagy-Sándor tábornoknak az a durva hibája, hogy még azon az éjszakán bevonta előőrseit és ezzel idő előtt felfedte visszavonulásunkat az ellenfél előtt, 17-én reggel kétségbeejtő helyzetbe hozott : megtudtam, hogy hátvédemet (Görgey Ármín mozgó hadoszlopát), amely Nagy-Sándor hibájából támogatás nélkül maradt a jobbszárnyon, az ellenfél néhány lovas köteléke bekerítette és hátba támadta.

Ez a hátvéd megzavarodott és rendezetlenül vonult vissza Vácon keresztül, hét ágyút elveszítve. A 3. hadtesttel végrehajtott merész előretöréssel hat ágyút a hét elvesztettből vissza tudtunk zsákmányolni, meg tudtuk menteni a hátvédet a teljes pusztulástól és biztosítani további rendezett visszavonulásunkat.

Amikor ez előretörés után az ellenfél frontális támadást nyitott, kivonulásunk már véget ért és továbbhaladásunk megvalósíthatóvá vált.

Óriási veszedelemtől menekültünk meg annak következtében, hogy az ellenfél azokat az összeköttetéseket, amelyek mind Hatvan, mind a bányavárosok felől hadműveleti vonalunkhoz vezettek, nem használta fel arra, hogy feltartóztasson bennünket a Miskolcra való menetelésben. Ezt a számunkra szerencsés körülményt részben annak tulajdonítom, hogy erőinkről és mozdulatainkról szükségképpen nagyon nehéz volt megbízható értesítéseket szereznie ; másrészt pedig azzal, hogy ellenséges földön az előírt hadműveleteket nem lehetett oly pontossággal végrehajtania, amely nélkülözhetetlen nagy, egymáshoz kapcsolódó operációk sikeréhez.⁹⁸

Putnokra érve megtudtam, hogy Miskolcon mindössze néhányezer főnyi orosz csapat van ; nyomban elhatároztam, hogy e körülményt arra

⁹⁸ Görgey nem tesz említést arról, hogy e napokban a cári főerők figyelmét Perczel seregének mozgulatai kötötték le (turai ütközet július 20-án), ami komoly tehermentesítést jelentett Görgey számára a Miskolcra való menetelés végrehajtásában.

⁹⁷ Hogy a cári fősergőt most már a Gödöllő—Cegléd felé való visszavonulási irányt is veszélyeztette s Görgeyt Losonc, Miskolc és Tokaj felé nagy kerültre kényszerítette, éppen a Komárom alatti késlekedésnek volt a következménye.

használok ki, hogy kiszorítsam az ellenfelet Miskolcra, átdobjam a görömbölyi magaslatokon a mezőkövesdi útra, magam pedig átkeljek fő erőimmel s háttérrel a Sajó folyón és előkészítsem a Hernádon való átkelést Gesztely közelében.

22-én este a 7. hadtest átvonult az ellenféltől már elhagyott Miskolcra és Csaba mögött helyezkedett el, előőrseit pedig a görömbölyi magaslatok mögé, a mezőkövesdi útra küldte ki.

Ezt a visszavonulást az ellenfél 4. hadteste Ónod felől igen könnyen meggyőződhetett volna.

Igy tehát az általam tervbevetett feladatot: hogy lehetővé teszem az egyesülést a Dembinski által vezetett magyar hadsereggel, megoldottam; az Ideiglenes Kormány hivatalos közleményei ugyanis annak kinyilvánítását tartalmazták, hogy az egész Tisza-vonal meg van védve az ellenfél átkelésétől, s ez okból az Ideiglenes Kormány tartózkodási helyéül és minden katonai erő végleges összpontosítási helyéül Nagyváradot jelölték ki. Nekem egyéb feladatom nem volt, mint az, hogy addig tartsam magam a Tisza és Hernád között, míg az ellenség túlerejű támadása arra nem kényszerít, hogy Tokajon át visszavonuljak. Ez magyarázza, hogy miért bocsátkoztam ütközetbe Miskolc és Harsány között 24-én, Zsolca alatt 25-én és Gesztely alatt 28-án, — ahelyett hogy a visszavonulást Tokajon át megállás nélkül folytattam volna.⁹⁹

Ami mármost azt illeti, hogyan támadtak meg a fent említett két napon Zsolca és Gesztely közelében, arra nézve megjegyezhető, hogy az ellenfél nem használta ki kellőképpen gyalogságának és lovasságának mind számbeli, mind minőségi fölényét, — ami lehetőséget nyújtott nekem arra, hogy a csatában sikerrel alkalmazzam éppen legjobb fegyvernemünket: a tüzérséget. Később mindkét támadás nagyon bátor színben tűnt fel nekem, hiszen a frontunk ellen irányultak, anélkül, hogy egyidejűleg szárnyaink ellen is operáltak volna; ez jelentős áldozatot követelt, amit megtakaríthattak volna, ha a támadás két szárnyunk ellen indult volna, erős frontális elterelő támadással egyesítve. Ezen felül a szárnytámadás igen szorongatott helyzetbe hozott volna — állásaim ugyanis nagy területen voltak széthúzva — s az ellenfél erőfölénye folytán rövidesen visszavonulásra kényszerített volna.

E szerény megjegyzések után visszatérek magukra a hadműveletekre.

Az ellenfél fő erőinek a Tiszán Tiszafürednél történt átkelése¹⁰⁰ arra késztetett, hogy magam is visszavonuljak a Tiszán át a Berettyóig, meghozza, mielőtt az ellenfél Debrecen alá érkezne.

A Tokajból Nagyváradra vonulás biztosítása érdekében az 1. hadtest azt a parancsot kapta, hogy menjen Debrecenen át, de korántsem kapott olyan megbízatást, hogy döntő és kétségbeesett ütközetbe bocsátkozzék a túlerőben levő ellenféllel, miként ez augusztus 3-án történt.¹⁰¹ Az a szeren-

⁹⁹ E magyarázat a visszavonulásnak a hernádmonti pozícióban való megszakításáról — természetesen nem áll helyt. Görgeynek nem az volt a feladata, hogy amíg lehet tartsa magát a Tisza és Hernád között, hanem az, hogy most már valóban minél gyorsabban hajtsa végre a lefelé való koncentrációt. Hogy a megszakítás hadászatiilag helytelen volt, Emlékirataiban már maga is elismeri, s főleg a cári hadsereg számczejéről való hiányos értesültséggel iparkodik magyarázni. (I. m. II. 282. kk.)

¹⁰⁰ Ez már július 26-án megkezdődött; a magyar sereg pedig csak júl. 28-áról 29-re virradó éjjel kezdte meg a visszavonulást a Hernádtól. Így Görgey — a Miskolcra elvezetett idő miatt — további keleti irányú kerülőre kényszerült.

¹⁰¹ Téves: a szerencsétlen kimenetelű debreceni ütközet augusztus 2-án délután folyt le.

csés körülmény, hogy az ellenfél seregének jobb szárnya nem támadott ugyanolyan sietséggel e gyenge hadtest visszavonulási vonalára, amilyennel a bal-szárny művelete annyi sikert ért el, mentett meg bennünket Nagyvárad felé húzódó visszavonulási vonalunk teljes elvesztésének veszélyétől.

Az I. hadtest csak Nagyvárad alatt gyűlt össze; ezzel abba a kényszerhelyzetbe kerültem, hogy a Berettyó-vonalat is feladjam s a visszavonulást egészen Aradig folytassam, ahol már ott székel az Ideiglenes Kormány, s ahol a Dembinski seregével való egyesülésnek végbe kellett volna mennie.

Előhadam augusztus 9-én ért Aradra; de még azon a napon Dembinski seregét, az új fővezér, Bem parancsnoksága alatt, Panjutin hadosztálya s az osztrák hadsereg egy része annyira szétverte, hogy jelentős száma ellenére — az Ideiglenes Kormány nyilatkozata szerint 50.000 főt tett ki, — mint tömör és harcavethető erő megszűnt létezni.

A temesvári csata részleteit nem ismerem, de egy bizonyos: mégpedig az, hogy Panjutin hadosztályának a csataterre időben való megérkezése és bátorsága volt az, ami megmentette az osztrákokat;¹⁰² másrészt az, hogy a magyar parancsnokok fogyatékos katonai képességei tették csapataikat annyira harc képtelenné, hogy az ütközet Lugosig tartó vad futással ért véget.

Az osztrák csapatok már egy nappal azelőtt, hogy Aradon a temesvári csatáról hivatalos hírt kaptak volna, Új-Arad előtt álltak.

Ekként az összes magyar erők egyesítésére irányuló erőfeszítéseim a lengyel tábornokok tehetségtelensége vagy árulása miatt meghiúsultak.

Magam már túl gyenge lévén ahhoz, hogy akár az egyik, akár a másik császári sereget legyőzzem; előnyösebbnek tartottam, hogy a háborúnak azon nyomban véget vessék, miként azt augusztus 13-án meg is tettem.¹⁰³

Nagyvárad. 1849. évi augusztus 27-én.

Görgey Artur"

¹⁰² Görgey már a korábbi ütközetekkel kapcsolatban is túlzottan emelte ki a Panjutin-hadosztály szerepét; mostani megállapítása pedig éppenséggel nem felel meg a tényeknek. A temesvári csatát — mint ismeretes — az osztrák Lichtenstein Ferenc herceg altábornagy 4. hadtestének délutáni megérkezése döntötte el.

¹⁰³ Az orosz szöveg:

Краткий обзор "кампании в" Верхней Венгрии от" начала Русской интервенции до сложения оружия близ" Виллагоша.

Осада Офена была самая важная ошибка, которую бы мы могли сделать потому, что предприятие это воспрепятствовало нам" извлечь всю пользу от" победы, одержанной нами над" Австрийцами 19-го Апреля 1849-го года при Надь-Шарло.

По взятии Офена, 21-го Мая 1849 г. оказалось уже невозможным" исправить эту ошибку. Австрийцы успели ободриться, Генерал" Засе" (кавказский) вступил уже в" Арву, а Генерал" Панютин", по известиям" лазутчиков", в" Прессбургский комитат".

Невзирая на это, Прессбург" казался быть настоящим" предметом" наших" ближайших" действий" а именно потому, что занятием" этого пункта можно было бы принудить неприятеля перейти также на правый берег Дуная, очистить теснины между Нейзидлерским" озером" и Дунаем", и освободить Венгерскую границу до Лейты.

Находившиеся под" моим" предводительством" войска, состояли из 1., 2., 3., и 7-го корпусов", в" числе 7 до 8 тысяч" человек" каждый, а все вместе

в" числе	30000 человек
Дивизия Кмети числом" до	5000 "
Летучий отряд" Гарвата (sic!) числом" до	1000 "
Летучий отряд" Армина Гергея в"	2000 "
Всего вместе	38000 "

Эти войска были распределены следующим образом”:

Левый берег” Дуная. В” Горных” городах” летучий отряд” Армина Гергея. Близ” Нейтры, летучий отряд” Горвата. При Мочоноке 1. корпус”. При Тот-Мегиере 3. корпус”. При Асоде (близ” малаго или Нейзидлерскаго Дуная) 2. корпус”. Сверх” сего Коморскій гарнизон” действовал” против” острова Шют”.

Правый берег” Дуная. В” окрестностях” Рааба и в” самом” городе 7. корпус”. В” окрестностях” Папы и в” самом” городе Дивизія Кмети. Войска на правом” берегу Дуная имели только целію защищать от” внезапнаго нападенія Австрійцев” столицу и нижній Дунай, а также укрепленный лагерь, который предполагалось перестроить при Сенн (Szbeny). Надлежало начать наступательныя действия на левом” берегу Дуная прорезаніем” Ваагской линіи.

20-го Іюня 2. корпус”, который, по случаю предпринятой им” 16-го числа того месяца неудачной форсированной рекогносцировки, уменьшен” был” до пяти тысяч” человек”, перешел” близ” Асода Нейзидлерскій Дунай, овладел” Зигардом”, Киралревом” и Передом”. Автрійцы отказались на этот” день от” всякаго дальнѣшаго сopro-твленія.

3. Корпус”. под” защитою 2-го, переправился через” Ваагу при Негіде и в тот” же день дошел” до Переда, одна треть этаго корпуса осталась на левом” берегу Вааги, и следовала в” доль по этой реке до Шелліе (Sellye) с” тем”, чтобы в” случае возможности на этом” же пункте перейти на другой берег”.

1. корпус” был назначен” переправиться через” Ваагу близ” Серда для облегченія следованія вперед” двух” вышеупомянутых” корпусов”. 20-го числа вечером” я узнал”, что Дивизія Панютинна, назначенная в” подкрепленіе австрійцам”, была уже в” таком” близком” разстояніи, что она могла принять участіе в” предстоявшем” сраженіи. 21-го числа я ожидал нападенія, и как” первый корпус” не перешел” Вааги близ” Шереда, а с” 13 до 14 тысяч” человек я считал” себя слишком” слабым для действованія пртив” дивизіи соединенной с” австрійцами, то я нашелся в” необходимости отступить в” тот” же день за Ваагу и Нейзидлерскій (малый) Дунай. Это покушеніе наступательнаго действия против” Прессбурга, убедив” меня, что Россія действительно решилаь всеми силами заступиться за дело Австріи, заставило меня начертить план” будущих” действій таким” образом”, чтобы главныя нападенія Венгерцев” были всегда направляемы на одинъ лишь Австрійскія силы, для достиженія этим способом” по крайней мере возможности пиминенія на условіях” несколько выгодных”.

Временное Правленіе одобрило это предположеніе, но когда настала минута исполненія, оно, по малодушію, бежало в” Сегедин” и стянуло к” этому пункту, для собственной защиты, все войска, которыя не состояли под” непосредственным” смон” начальством”, а равно дивизію Кмети, которая в” деле под” Раабом” дозволила себя отрезать от” меня, тогда как” я собирал через” Коморн” все свои силы, расположенныя между этою крепостію и горными городами, на правом” берегу Дуная.

Вот” первая причина нашего пребыванія под” Коморном”.

Второю тому причиною было мое намереніе прорваться через” ряды Австрійцев” и переправиться на правый берег” Дуная к” Югу, что имело воспоследовать 11-го Іюля, го что нам” не удалось исполнить.

Во время расположенія нашего под” Коморном”, мы были сильно атакованы 2-го Іюля, как” со стороны Ача (Acs), так” и со стороны Осени (Oszeny). Это было, как” видно, форсированная рекогносцировка, но Австрійцы слишком” далеко вовлекли себя в” дело, подали повод” к” столь же сильному с” нашей стороны отраженію от” печальных” послѣдствій котораго они вновь были спасены прибытіем” к” ним” на помощь дивизіи Панютинна.

После неудачнаго нападенія, предпринятаго нами на линію Австрійцев” и дивизію Панютинна 11-го Іюля, недостаток” денег”, продовольствія и больших” военных” припасов”, принудил” меня выступить из” под” Коморна 13-го Іюля.

Я следовал” за тем” с” 1, 3, и 7. корпусами и с” летучим” отрядом” Армина Гергея (почти 25 тысячъ человек” и 130 орудій) из” Коморна вдоль по Дунаю к” Вайцену с” намереніем” идти оттуда на Цеглед” и совершить мое соединеніе с” Южною Арміею.

По известіям” лазутчиков”, главныя силы Русской Арміи тянулись от” Миш-кольца вдоль по Тиссе до Сольнока.

Мой авангард” встретил” 15-го числа Русскій Кавалерійскій отряд” между Вай-ценом” и Вероце (Verbse), который тотчас” же отступил” черезъ Вайцен”.

Голова нашей колонны, состоявшая из" летучего отряда Армина Гергея, расположена лагерем" на Южной стороне Вайцена близ" железной дороги и вскоре после того была сильно атакована авангардной колонной Русской Армии.

Со стороны Венгерцев" летучий отряд" Армина Гергея держался на позиции, а между тем" 1. корпус" на правом" фланге, а 3. на левом", мало по малу вступили в" бой, и сохранили занятую уже ими позицию.

Сведения, какія я в" тот" же день собрал" о силе и расположении неприятеля, заставляли меня думать, что я не имел" перед собою значительного числа войск", и что прорваться до Цегледа было бы делом" удобоисполнимым". — Я должен" однако был" дать моим" войскам" один" по крайней мере день отдыха, и на это назначил" 16. Июля.

В" тот" же день я предполагал" сделать после отдыха, довольно поздно, форсированную рекогносцировку, чтобы удостовериться о настоящем" числе неприятеля, но получив" к" полудню верное известие, что Фельдмаршал" Князь Пашкевич" лично находится против" меня, я убедился в" невозможности прорваться через" ряды Русских" и решился начать безотлагательно отступление через" Лошонц".

Выступление из" Вайцена началось к" вечеру и продолжалось целую ночь, потому что огромное число лиц" гражданского ведомства, бежавших" от" страха сделаться жертвами неверной судьбы, присоединилось к" Армии, и движения оной в" высшей степени затрудняло значительным" количеством" своего обоза.

Это обстоятельство и сделанная Генералом" Наги-Шандором" грубая ошибка, тем", что он" в" ту же самую ночь снял" свои авангардства и таким" образом" преждевременно обнаружил" неприятелю наше отступление, привели меня, утром" 17-го числа, в" отчаянное положение, когда узнал" я, что арьергард" мой (летучий отряд" Армина Гергея), оставленный по ошибке Наги-Шандора без" подпоры на правом" фланге, был" обойден" несколькими кавалерийскими отрядами неприятеля и атакован" с" тыла.

Этот" арьергард" пришел" в" замешательство и отступил" в" беспорядке через" Вайцен", потеряв" семь орудий. Смелым" движением" вперед" с" 3. корпусом", мы успели отбить шесть из" семи потерянных" орудий, охранить арьергард" от" совершенного поражения и обезпечить дальнейшее правильное наше отступление.

Когда после этого движения вперед" неприятель открыл" атаку с" фронта, выступление наше было уже исполнено и дальнейшее следование сделалось возможным".

Мы спаслись величайшей опасности тем" случаем", что неприятель не воспользовался сообщениями, ведущими к" нашей операционной линии, как" от" Гатвана так" и из" Горных" городов", для задержания нас" на марш" к" Мишкольцу. Я приписываю этот" счастливый для нас" случай частью тому, что должно было быть весьма трудно собирать верные сведения о наших" силах" и движениях", частью тому, что предписываемые действия в" земле неприятельской не могли быть приведены в" исполнение с" тою точностью, которая необходима для успеха больших", в" связи между собою состоящих", операций.

Дошед" до Путнока, я узнал", что в" Мишкольце находилось только несколько тысяч" Русского войска, и тотчас" я решился воспользоваться этим" обстоятельством", чтобы вытеснить неприятеля из" Мишкольца и отбросить его через" высоты Герембели на Мезекеведзскую дорогу, а самому перейти с" главными своими силами и с" арьергардом" реку Шайо и приготовить переправу через" Гернад" близ" Гештели.

22-го числа вечером" 7. корпус" прошел" через" Мишкольца", который был" очищен" неприятелем", и расположился за Чабою, а аванпосты свои направил" за высоты Герембели на Мезекевештскую дорогу.

23-го числа я счастливо достиг" Шайоской линии, а этим" я обезпечил" себе свободное отступление через" Токай за Тиссу.

Это отступление весьма легко мог" бы сделать невозможным" 4. корпус" неприятеля через" Энод" (sic!).

Итак" предложенная мне задача, сделать возможным" соединение мое с" состоящими под" начальством" Дембинского Венгерскими войсками, была решена, ибо официальные сообщения Временного Правления заключили в" себе уверение, что вся Тисса была охранена от" переправы неприятеля, и что по этой причине Грос—Вардейн" был" назначен" местом" пребывания Временного Правления и окончательного сосредоточения всех" военных" сил". Я не имел" другого поручения, как" держаться между Тиссою и Гернатом" до того времени, пока нападение сильнейшего неприятеля не заставит" меня отступить через" Токай. Это объясняет" причину, по которой я дал" сражение между Мишкольцей" и Гиршали (sic!) 24-го, пон" Желчею (sic!) 25-го, и под" Гессели (sic!) 28-го числа вШесто того, чтобы безосновочно продолжать отступление свое через" Токай.

A „Rövid szemlé”-hez nem kívánunk további megjegyzéseket fűzni. A két legfőbb dolog teljesen nyilvánvaló.

1. Görgey hallgatással mellőzi, hogy július elején megtagadta az engedelmességet a kormánytól dél felé való összpontosítást előíró rendelkezésének; s — ki nem elégtő módon — magyarázgatva egyrészt azt, hogy Komárom alól csak több mint tíz napot késve, nagy kerülővel indult a déli gyülekező pontra, másrészt azt, hogy a hónap vége felé egy újabb értékes hetet vesztetett el Miskolc körül, nem áttolja azt állítani, hogy a maga részéről mindent megtett és sikerrel tett meg a koncentráció érdekében; ezt csupán „a lengyel tábornokok tehetetlensége vagy árulása” (!) akadályozta meg.

Что уже касается до того, каким образом я был атакован в два вышеуказанные дни близ Жолча (sic!) и Гессели (sic!), то можно заметить что со стороны неприятеля недостаточно воспользовались превосходством своим в пехоте и кавалерии, как по числу, так и по качеству оных и что это доставило мне возможность с успехом употребить в сражении именно лучшее наше оружие т. к. Артиллерию. Потом оба эти нападения показались мне весьма смелыми, ибо они были произведены на наш фронт, без одновременного действия на наши фланги, и этим самым были споряжены с значительными жертвами, которые могли бы быть избегнуты если бы нападение происходило на оба фланга в совокупности с сильным фальшивым нападением на фронт. Сверх того атака на фланги поставила бы меня в величайшее затруднение, потому что я занимал весьма пространную позицию, и вскоре принудила бы меня к отступлению по причине превосходства сил неприятеля.

После сих скромных замечаний я возвращаюсь к самым военным действиям. Переход главных сил неприятеля через Тиссу близ Тиссафюред, заставил меня отступить также через Тиссу до Береттию, а именно прежде прибытия неприятеля под Дебречин (sic.).

Для обеспечения следования из Токая в Грос—Вардейн, 1. корпус получил приказание идти через Дебречин, и нимало не имел поручения завязать, как это случилось 3. Августа, решительное и отчаянное дело с неприятелем в больших силах. Счастливый случай, что правый фланг неприятельской Армии не наступал с тою же поспешностью на линию отступления сего слабого корпуса, с которою действия левого фланга имели столько успеха, спас нас от опасности лишиться совершенно отступательной нашей линии на Грос—Вардейн.

1. корпус собрался только под Грос—Вардейном и тем я нашелся в необходимости оставить также береттискую линию и немедленно продолжать отступление до самого Арада, где уже находилось Временное Правление и где соединение с войсками Дембинского до лжно бы было совершиться.

Авангард мой достиг до Арада 9. Августа, и в тот же день войска Дембинскаго, под своим новым Главнокомандующим Бемом, были до того разбиты Дивизиею Панютина и частью Австрийской Армии, что несмотря на их значительное число, простиравшееся по объявлению Временного Правления до 50 000 человек, перестали быть плотною и удобоуправляемою силою.

Подробности Тимешварского дела мне неизвестны, но одно кажется верным, а именно что своевременное прибытие Дивизии Панютина на поле сражения и храбрость ее спасли австрийцев, а с другой стороны, что недостаток в Венгерских начальниках нужных военных качеств соделал их войска до такой степени неспособными к бою, что сражение кончилось диким бегством до Лугоша.

День перед получен ем в Араде официального известия о Тимешварском деле, Австрийская войска находились перед Ней-Арадом.

Таким образом, усилия мои к соединению всех Венгерских сил не достигли своей цели по причине неспособности или измены Польских Генералов.

Сам уже быв слишком слаб для побеждения той или другой из Императорских Армий я предпочел окончить войну с одного раза тем, что я исполнил 13. Августа.

Грос—Вардейн, 27. Августа 1849 года.

Подписал
Артур Гергей.

2. Görgey, néhány rendkívüli udvariassággal fogalmazott bíráló észrevétel mellett, minden alkalmat megragad arra, hogy bókoljon Paskievicsnek, kiemelje a cári csapatok bátorságát s döntő szerepét — a Panjutin-hadosztály révén — még az osztrák főszereg által végrehajtott hadműveletekben is.

Paskievics minden bizonnyal elégedett volt Görgeynek ez utolsó szolgálatával. Görgey Artur pedig, az ellenségnek ezt az óhaját is teljesítvén, indult el csakhamar — a tömeges kivégzések előestéjén — karintiai menedékébe.

PACH ZSIGMOND PÁL